

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Մույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով

ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՍՄ. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ

ԼԵՆԻՆԻ ՄՏՔԵՐԸ ԿՐՈՆԻ ՄԱՍԻՆ

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ПОСТОВОБЩЕНИЯ
Ленинградского
СССР

ՊԵՏԶՐԱՏ — 1931 — ՅԵՐԵՎԱՆ

3K24

3K-48

CA 304-46
03 JUN 2005

ՅԵՄ. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ

1 DEC 2009

ԼԵՆԻՆԻ ՄՏՔԵՐԸ
ԿՐՈՆԻ ՄԱՍԻՆ

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
Академии Наук
СССР

ՊԵՏԼՐՍ—1931—ՅԵՐԵՎԱՆ

ՊԵՏՏՐԱՏԻ ՏՊԱՐԱՆ
ՀՐԱՏԱՐԱԿ. № 1603
ԳՐԱՌԵՊԼԱՐ 6326 (F)
ՊԱՏՎԵՐ № 2117
ՏԻ ՐԱԺ 6.000

59453-66

ԼԵՆԻՆԸ ՄԵՌԱՎ ԿԵՑՑԵՆ ԸՆԿ. ԼԵՆԻՆԻ ԳՈՐԾՆ ՈՒ ՈՒՍՍՈՒՆՔԸ

Լենինի մահը ցավով և վշտով համակեց ժողովրդային մարդկանց սրտերն ու գիտակցությունը: Ամբողջ աշխարհում Լենինի սնունդ վորպես կոչի զանգ և հնչում, վորը կանչում է բոլոր ճշմարտությանը, բոլոր զրկվածներին: Այդ անունը խաղաղության, աշխատանքի, խոնարհության, համբերության չի կանչում:

Լենին:

Այդ անունը անողոք պայքարի յե կանչում աշխատավորներին աշխատանքի զեմ, վորտեղ յե հանում կապիտալի միլիոնավոր ստրուկներին՝ աշխարհի բոլոր ծայրերում, մեծ խաղաղության համար բոլոր տեսակի ստրկության զեմ:

Լենին:

Այդ անունը տալիս՝ պայծառ հույսեր են բողբոլում ամբողջ աշխարհի ճշմարտության, պրոլետարների, չքավորների սրտերում, վորովհետև նա պայքարի կոչ արեց նրանց բոլորին և հաղթանակի ուղիղ ճամպեն ցույց տվեց: Պարզվում են կորացումից հողնած մեջքերը, փայլ առնում աչքերը, տաք արյուն և յեռում յերակներում, սեղմվում են ձեռքերը աշխատանքի և պայքարի համար:

Լենին:

Այդ անունը տալիս՝ զահեր եյին դողում և դողում են, կապիտալի և հողի պատկալիքների, արքաների սրտերն եյին սառչում և սառչում են, վորովհետև նրանք զխտեյին և զխտեյին, վոր Լենինը կոմունիզմի կենդանի մարմնացումն է, Լենինը աշխատավորների կենդանի պատկերն է, բողբոլում, պայծառ, պողպատյա, ինչպես կայծակ, հավատարիմ պահակն է և վրեժխնդիրը նրանց դարավոր ստրկության համար:

Յեմ այսօր, յերբ նրա մարմինը հովհարում են թաղման քայլերի հնչյունները Միությունների Տան Սյունադարդ զահլիճում, վորտեղ ճրագները փայլելում են, ինչպես արցունքներ սե պահ:

չղարչի տակին, վորտեղ պատերից նայում են բոցախառ ալ-կար-
միր գրողակները, վորտեք հաղթականորեն դուրս ելին քչել նախ-
կին «Բարեճնունդ Ազնվականութեան ակումբից» գյուղացիներին և
բանվորներին դարավոր թշնամիներին,

այսո՛ր, յերբ լալիս և գյուղացիական և բանվորական ամբողջ
յերկերը մեր և տրամում՝ աշխատավորներին վողջ աշխարհը,

այսո՛ր, յերբ հաղարավոր մարդիկ անչունջ անցնում են Սառ-
նորդի, Բարեկամի, Ուսուցչի, Ընկերոջ դադաղի մոտով, վերջին
հրաժեշտը տալով նրան և անչունջ ջերմ արցունքներ են թափում
բանվորները, բանվորուհիները, գյուղացիները, դեղջկուհիները,
կարմիր-բանակալիները,—

այսո՛ր Լենինի մահը մոլեգին ուրախութեամբ և սուղացնում
մեր դարավոր թշնամիներին սրտում: Նրանք կարծում են, թե Լե-
նինը ընդմիջտ մեռավ, թե մեռավ նաև Լենինի դործը:

Մենք անաստվածներս, չենք հավատում Լենինի մարմնի ան-
մահութեան: Բայց մենք գիտենք, վոր նրա մտքերը, նրա գործերն
անմահ են: Միայն այդպիսի անմահութեամբ պետք է վորոնի մարդ,
միայն այդպիսի անմահութեամբ և արժեքավոր, անսպառնալի:

Թանգազին և մեզ համար այժմ սիրված սուղանորդի այդ մար-
մինը, այն ամենը, ինչ վոր մնաց նրանից—մահկանացուից: Մենք
թաղեցինք այդ մարմինը Կրեմլյան պալատի տակին—Կոմունա-
րների պարսպի տակին, նրան, վոր իր կյանքը նվիրաբերեց ժողո-
վրդի աշխատավոր մասնանների, բանվորների և գյուղացիների
ազատութեան համար:

Մակայն մենք չենք թաղի ընկ. Լենինի դործը, մենք կշարու-
նակենք այն, մինչև վերջը կհասցենք այն:

Թող ելի՛ սոսաջվա նման հնչի այդ թանգազին անունը մեզ հա-
մար:

Լենին՛ն:

Հույս, ուրախութեամբ, ուսուցիչ, բարեկամ, բնկեր, սուղ-
նորդ ամբողջ աշխարհի բանվորներին և գյուղացիներին,

Լենին՛ն:

Ամբողջ աշխարհի ճշգրտների համար կայծակնահան ամպրոպ:

Մենք, անաստվածներս, տալիս ենք քեզ, քո մահկանացու
մարմնին մեր վերջին հրաժեշտի ջերմ վողջույնը այն խոստումով
միասին, վոր քո մտքերը կդառնան մարմինը և արյունը դարձ-
նենք:

ԹԱՐՄ ԳԵՐԵՋՄԱՆԻ ՎՐԱ

Կրեմլյան պարսպի տակին, վորտեղ հավերժական քնով ննջում
են արնաքամ յեղած կոմունարները, պատկեց ամբողջ աշխարհի
աշխատավորների սոսաջնորդը—Լենինը:

Վո՛չ չքեզ տապանադրեր, վո՛չ չքեզ հուշարձան—միայն հինգ
տառ պարզ հանգստարանի վրա.

«Լենին»:

Այդ հինգ տառը այնքա՛ն բան են ասում: Մի՞թե պարզ չե՛ մեզ
բոլորիս համար՝ մեռած Լենինը նույնքան հզոր է, վորքան և կեն-
դանի Լենինը. դեպի նրան են ձգվում բոլոր դրվածների, բոլոր
ճնշվածների մտքերը, սրտերը:

Ինչո՞ւ նրա մարմինը դուք չծածկեցիք հողի տակ, ինչո՞ւ չեք
ձգտում պահպանել այդ մարմինը: Ինչո՞ւ հաղարավոր բանվորներ
և գյուղացիներ խնդրել են դամբարանում թողնել Լենինի մար-
մինը, վորպեսզի կարելի լինի տեսնել նրան: Ի՞նչպես և բացատրե-
վում անաստվածների վերաբերմունքը, վոր անհավատ մարդիկ
ուզում են պահպանել մեռած Լենինի մարմինը:

Մեզ համար թանգազին է Լենինը իր ամբողջութեամբ, այն-
պիս, ինչպես մենք գիտեցինք նրան: Յեթե մենք կարողանայինք
պահպանել նրան այնպես, ինչպես վոր կար—ի՞նչ ուրախութեամբ
կլինեք մեզ ամենքիս համար, վոր ճանաչում եյինք նրան: Այն
ամենը, ինչ վոր մեզնից կախված կլինի, մենք կանեյինք, վոր-
պեսզի պահպանեյինք նրան:

Մակայն, յեթե չի կարելի մշտնջենավորել այդ, ինչո՞ւ ուրեմն
հրաժարվենք մենք գոնե ժամանակավորապես պահպանելուց այդ
մարմինը, քանի դեռ քայքայումը չի հպել նրան: Տեսնել այդ սի-
րելի, հարազատ դեմքը, նրանով վողեկորվել նո՛ր աշխատանքի,
նո՛ր պայքարի համար,—մի՞թե այդ քիչ չափ է:

Շարժանկարը—կինոն մեզ շատ ժապավեն—պատկերներ է թո-
ղել և մենք կարող ենք տեսնել, թե ինչպես է շարժվում Լենինը,
խոսում, ծիծաղում, ուրախանում, զայրանում շարժանկարի պա-
տառի—եկրանի վրա:

Գրամֆոնի 16 թիթեղաթերթ է մնացել մեզ նրա ճառի ուղի-
վենինը մեռավ, բայց մենք կարող ենք լսել նրա ճաշը: Կեն-
ձայն, Լենինին հատուկ գեղգեղանքով:

Այս ամենը գիտությունը, տեխնիկան և անում: Մի՞թե այդ-
հրաշք է: Մի՞թե հնումը չեղին ասի, թե տեսիլք է այդ: Իսկ այժմ
մեք ինքններս եմք մեքենայի միջոցով դուրս քաշում այդ տեսիլքը,
հարկադրում ենք մեռած Լենինին շարժվել մեր առաջ շարժանկարի
պատճառի վրա, խոսել, ծիծաղել, զայրանալ, լսում ենք նրա
ձայնը:

Մենք համոզված ենք, վոր գիտությունը հետադարձում կհաղ-
թահարի նաև կենդանի նյութի քայքայմանը: Այժմ գիտությունը
մոռացել է մարմնի յերիտասարդացմանը: Ով գիտե, յեթե Լենինը
դարձյալ մի քանի տարի ապրեր, գիտությունը, թերևս, կարո-
ղանար յերիտասարդացնել նրա մարմնի բջիջները, նրա արյունա-
տար անոթները, փոխարինել ուղեղային մաշված հյուսվածքը
թարմ, նոր հյուսվածքներով, ինչպես վոր այդ նույն գիտությունը
հնարավորություն է տալիս մեզ տեսնել և լսել Լենինին այնպես,
ինչպես վոր եր նա կենդանի ժամանակ:

Գամբարանում, Կրեմլյան պարսպի տակին, Կոմունարները
պարսպի տակին, հանդուժեց և Լենինի մարմինը: Գիտությունն
առաջիկա դեռ անդոր յեղավ նորոգել, յերիտասարդացնել այդ մար-
մինը, յերբ հիվանդությունը քայքայում էր այն: Սակայն, յեթե
գիտությունը ոգնում է մեզ թեկուզ ժամանակավորապես պահպա-
նել այդ մարմինը, չնորհակալ լինենք նրանից նաև այս կարծատե
ուրախության համար:

Կաշխատենք գիտության ամրացման և զարգացման վրա: Կը-
հիշենք, վոր գիտությունը տեղ չունի այնտեղ, վորտեղ կրոնն և
տիրապետում: Կհիշենք, վոր հավիտենական կյանք մեզ փոխվոք
չի տա, յեթե մենք գիտության ուժով չկորցնենք նրա դադարները.
կայաքարենք, վորպեսզի այդ հավիտենական կյանքը մարդկու-
թյան բաժին դարձնենք:

Կոմունարները առաջնորդի թարմ գերեզմանի առաջ մենք,
անաստվածներս, յերդվում ենք՝ պայքարել կրոնական հաշիշի
դեմ, ինչպես պայքարում եր նրա դեմ Լենինը:

ԼԵՆԻՆԻ ՄՏՔԵՐԸ ԿՐՈՆԻ ՄԱՍԻՆ

1. Ի՞նչ է կրոնը: Ինչո՞ւ բանվորը կրոնի դեմ է դուրս գալիս

Ընկեր Լենինի վողջ սքանչելի կյանքը ստրկության, կարվա-
ծատների և կապիտալիստների տիրապետության դեմ անողոք
պայքարելու, կոմունիզմի համար պայքարելու մեջ է անցել: Ինչ
խնդիր էլ վոր ծառանար նրա առաջ, այս գլխավոր խնդիրը լուսա-
վորում եր նրա պայքարի ուղին: Իհարկե, կրոնին վերաբերող
խնդիրը մենք վորոշ չափով մի կողմն ելինք թողնում, յերբ մեր
առաջ ծառացած եր առաջնակարգ խնդիրը— իրացնել պրոլետա-
րիատի և ամենաչքավոր գյուղացիության բոլոր հեղափոխական
ուժերը: Մինչև 1917 թվականը, ընդհատակյա աշխատանք տա-
նելիս, մենք չեղինք ել կարող այդ խնդրին վորևէ չափով լուրջ
ուշադրություն նվիրել: Սակայն կրոնի խնդիրը մեզ, բայցևս իկնե-
րիս համար յերբեք անտարբեր, անհետաքրքիր չի յեղել:

Առավել ևս կողմնակի, անտարբեր խնդիր չի յեղել կրոնի
խնդիրը Վ. Լենինի համար: Նույնիսկ այն ժամանակ, յերբ գյու-
ղացիական և բանվորական մասսաները ընդհուպ մոռեցան գին-
ված պայքարին աշխատավորների թշնամիների դեմ, Լենինը չը-
կարողացավ դանց անել այդպիսի մեծ խնդիրը, վորպիսին կրոնի
խնդիրն է: 1905 թվականի դեկտեմբերյան զինված ապստամբու-
թյունից մի քանի որ առաջ նա «Սոցիալիզմը և կրոնը»*) վերնա-
դրով հոգևածը գետեղեց այն ժամանակ Պիտերում հրատարակվող
«Նովայա ժիզն» լրագրում (№ 28, 1905 թ. դեկտ. 3), վորի հիմ-
նական մտքերն այժմ իսկ հաշգին արժեք ունեն մեզ համար: Յեվ
այդ հոգևածը նա սկսում է մի քննադատությամբ, թե ինչպես է
կառուցված կապիտալիստական հասարակությունը. նա կառուց-
ված է տնտեսական ճնշման վրա, իսկ այդ ճնշումը «անխուսա-
փելիորեն առաջ է բերում և դոյացնում մասսաների կյանքի ամեն
տեսակի քաղաքական ճնշում, սոցիալական ստորացում, հոգևոր
և բարոյական կոստացում և մթագնում»:

*) Տես Ն. Լենին, Ցերկերի լիակատար ժողովածու. հատոր VII, մ. 1, էջ (47):

Ի՞նչ և սակայն կրոնը, ի՞նչ նշանակութիւն ունի նա, ըստ Լենինի կարծիքի: Նա այդ հարցին պատասխանում է.

«Կրոնը հոգեւոր ցնշման տեսակներից մեկն է, վաքը (ցնշումը) ամեն տեղ և ամենուրեք ծանրացած է ժողովրդական մասսաների վրա, վարոք մկված են ուրիշների համար աշխատելու ծանրութեամբ, կարիքով և մեկավարութեամբ: Ծառագործավող գոտակարգերի անցորդութեանը՝ շահագործողների դեմ պայքար մղելու ասպարեղում, նույնպես անխուսափելիորեն անդրաբխման լայն գոտին կյանքի համատն է առաջ բերում, ինչպես և վարքենու անգործութեանը՝ շրտութեան դեմ պայքարելիս, աստվածների, սոստանաների և հրաշքների համատն է առաջ բերում և այլն: Նրան, ով իր սամրող կյանքում աշխատում է և կարիքի մեջ է, կրոնը խոնարհութիւն և համբերութիւն է ուսուցանում յերկրավոր կյանքում, յերկնային վարձատրութեան հուսով միտքաբերով: Իսկ նրանց, ովքեր ուրիշի աշխատանքով են ապրում, կրոնը բարեգործութիւն է ուսուցանում յերկրավոր կյանքում, շատ եմանադին արդարացում առաջարկելով նրանց, նրանց շահագործական վաղջ գոյութեան համար և ձեռնուռ դնով տոմսեր վաճառելով յերկնային բարորդութեան համար: Կրոնը ժողովրդի՝ համար հաշիշ է: Կրոնը մի տեսակ հոգեւոր ցֆի յե—ողի, վորի մեջ կապիտալի սարուկները քաղում են իրենց մարդկային պատկերը, փոխիշատե մարդուն արժանավայել կյանքի պահանջները»:

Բայց ինչո՞ւ հենց բանվորն է առաջինը, վոր կրոնին խնամի յե դատնում: Վարոքհետեվ բանվորի կյանքի պայմաններն ավելի վաղ են լուսավորում նրա դիտակցութեանը, ավելի վաղ են հրում նրան դեպի սոցիալիզմի, կոմունիզմի ճանապարհը: Հասարակութեան մեջ իր դրութեան սոսկ պայծառ գիտակցումը արդեն կիսով չափ ազատագրումն է հանդիսանում:

«Սակայն այն ստրուկը, վոր գիտակցել է իր ստրկութեանը և վոտքի յե կանգնել պայքարելու իր ազատագրութեան համար, կիսով չափ դադարում է արդեն ստրուկ լինելուց: Արդի դիտակից բանվորը, վոր խոշոր ֆարքիկային արդյունաբերութեամբ է գատիարակվել, քաղաքային կյանքով և լուսավորվել, արհամարհանքով դեն է չալրում իրենից կրոնական նախապաշարմունքները, յերկինքը տերտերներ և բուրժուական կեղծ բարեպաշտների անտրինութեանն և թողնում, իրեն համար լայնագոյն կյանք նվաճելով աշատեղ, յերկրի վրա: Արդի պրոլետարիատը սոցիալիզմի կողմն է կանգնում, վորը առաջ է քաշում դիտութեանը պայքար-

րելու կրոնական մշուշի դեմ և ազատում է բանվորին անդրաբխման կյանքին համատարու մտայնութեանից նրանով, վոր համախմբում է նրան իսկական պայքարի շուրջը լայնագոյն յերկրավոր կյանքի համար»:

Այն ժամանակ մեր ծրագրում մեր վերաբերմունքը կրոնի հանդեպ արտահայտվում էր յեկեղեցին պետութեանից և դպրոցը յեկեղեցուց կատարելապես բաժանելու պահանջով:

2. Ի՞նչ իմաստով է կրոնը մասնավոր գործ համարվում: Յեկեղեցին պետութեանից՝ անջատելու ծրագիրը:

Պե՞տք է վոր մենք հակակրոնական պրոպագանդ մղենք: Լենինի հայացքներն այդ հարցերի նկատմամբ 1905 թ.

Կրոնը մենք մասնավոր գործ է յինք համարում: Ծատերը սրանից սխալ յեղրակացութեան էլին հանում, թե՛ յեթե կրոնը ամեն մի մարդու մասնավոր գործն է, ապա ուրեմն կոմունիստն էլ կարող է համատար կամ չհամատար և դա կուսակցութեան գործը չէ: Արեմտա-յեկրոպական և ամերիկական սոցիալիստներից շատերն աշխմ իսկ այդպես են մտածում: Անցյալ տարի չվեդական սոցիալիստ Սեդլունդը անհաջող կերպով վորձում էր պաշտպանել այս լոքսնումը նույնիսկ կոմիսներում (կոմունիստական ինտերնացիոնարում): Ընկեր Լենինը գիտեր, վոր այդպիսի սխալ մեկնութեաններ գոյութեան ունեն, ուստի նա հատուկ քաջատրութեամբ պարզեց, թե ինչ իմաստով կրոնը մասնավոր գործ է:

«Կրոնը մասնավոր գործ պետք է հայտարարվի» — այս բառերով սովորաբար բնդունված է արտահայտել սոցիալիստների վերաբերմունքը կրոնի հանդեպ: Սակայն այս բառերի նշանակութեանը պետք է ճշտորեն վորոշել, վորպեսպի նրանք չկարողանան վորեւե թյուրիմացութեան տեղիք տալ: Մենք պահանջում ենք, վոր կրոնը մասնավոր գործ լինի պետութեան վերաբերութեամբ, սակայն վոչ մի կերպ մենք չենք կարող կրոնը մասնավոր գործ համարել մեր սեփական կուսակցութեան վերաբերութեամբ: Պետութեանը վոչ մի գործ չպետք է ունենա կրոնի հետ, կրոնական համայնքները չպետք է կոպված լինեն պետական իշխանութեան հետ: Ամեն վոք միանգամայն պետք է ազատ լինի դավանելու ինչ կրոն, ուզենա կամ չընդունի և վոչ մի կրոն, այսինքն արեիտ (անաստված) լինի, վորպիսին և լինում է սովորաբար ամեն մի սոցիալիստ: Միանգամայն անթույլատրելի յե, վորեւե տարբերութեան դեմ քաղաքացիների իրավունքների միջև այս կամ այն կրոնական

դավանանքից կախումն ունենալու առընչությամբ: Ամեն մի հիշատակութիւն անդամ քաղաքացիներին այս կամ այն դավանանքի մասին պաշտօնական Վիստաթիթերում անտարամանորեն պետք է վռնչացի: Վռնչ մի պետական դրամավորում յեկեղեցուն, պետական դամարներէց և վռնչ մի մասնատրում յեկեղեցական և կրօնական համայնքներին չպետք է տեղի ունենա. այդ համայնքները պետք է բոլորովին ազատ, իշխանութիւնից անկախ քաղաքացի-համախոհներին միութիւններ դառնան»:

Այստեղ մենք արդեն տեսնում ենք, թե ինչպես ընկ. Լենինը ուղիղ դիմ է նշել, մի ամբողջ ծրագիր, վորը պրոլետարիատը պետք է ներկայացնի արդի պետութեանը և արդի յեկեղեցուն:

«Այս պահանջների մինչև վերջը կատարումը միայն կարող է վերջ դնել այն խայտառակ և անիծապարտ անցյալին, յերբ յեկեղեցին ճորտական կախման մեջ էր պետութիւնից, իսկ ռուսական քաղաքացիները ճորտական կախման մեջ էին պետական յեկեղեցուց, յերբ դոյութիւնն ունէին և կիրարկում էին միջնադարային, հալածանքների օրենքներ (վորոնք մինչև այժմ մնացել են մեր բնական օրենքների և կանոնադրութիւնների մեջ), վորոնք հալածում էին հալածի կամ անհալածութեան համար, բռնադատում էին մարդու խղճի վրա, կապում էին արքունի պաշտօնները և արքունի յեկամուտները այս կամ պետական-յեկեղեցական ցեղի բախման հետ: Եկեղեցու լիակատար բաժանումը պետութիւնից-ահա այն պահանջը, վոր սոցիալիստական պրոլետարիատը ներկայացնում է արդի պետութեան և արդի յեկեղեցուն»:

Այս ամենը գրվում էր այն ժամանակ, յերբ դեռ հալածող չէր, թե պրոլետարիատը կնվաճի իշխանութիւնը: Նույնիսկ այն գեղարուք, յեթե պաշարի հետևանքով դեմոկրատական, բուրժուական հանրապետութիւն կազմվեր, մենք պետք է ներկայացնէինք այդ պահանջները, թեպետև վորոնք զիտենք, վոր բուրժուազիան վռնչ մի տեղ չի իրագործել այդ պահանջները մինչև վերջը, վոր ամեն տեղ և ամենուրեք բուրժուական պետութիւններում կադիտալիստ-ներին և հոգատերերին դատակարգերը պահպանել են յեկեղեցու նյութական կախումը պետութիւնից այս կամ այն ձևով:

1905-7 թվականներին կային առանձին քահանաներ, վորոնք իրենց քաղաքական ազատութեան կողմնակիցներ էին հայտարարում: Առանց դրան աշխատում էին մի հեղափոխութիւն չի լինում: Արտասովոր չափից, ասում են, առաջին փախչողները անտանձն են լինում: Պետք էր այն ժամանակներում վորոշել, թե

ուրեմն մենք ինչպես ենք վերաբերվում այդ տեսակ «սպիտակ ազգայնական»:

Ընկեր Լենինն ասում էր. «Պետք է յետ հրէլ այդ մարդկանց, պետք է ստիպել նրանց մինչև վերջը խզել յեկեղեցու և պետութեան կապը»:

Բայց յեթե կրօնը մատնավոր դործ է, սակայն կուսակցութեան անդամները վերաբերութեամբ մենք չենք կարող նրան մատնավոր դործ համարել:

Սոցիալիստական պրոլետարիատի կուսակցութեան վերաբերութեամբ կրօնը մատնավոր գործ չէ: Մեր կուսակցութեանը գիտակից, առաջապահ մարտիկների միութիւնն է բանվոր դասակարգի ազատագրութեան համար: Այդպիսի միութիւնը չի կարող և չպետք է անտարբեր վերաբերվի կրօնական հալածանքների նման անդիտակցականութեան, խախտի կամ խախտմանը: Մենք պահանջում ենք յեկեղեցու լիակատար բաժանումը պետութիւնից, վորպէսզի պաշարենք կրօնական մշուշի դեմ զուտ գաղափարական և միայն գաղափարական զենքով-մեր մամուլով, մեր խոսքով: Իսկ մենք հիմնել ենք մեր միութիւնը, ի միջի այլոց, հենց այդպիսի պայքարի համար բանվորների ամեն մի կրօնական հիմարացման դեմ: Մեզ համար գաղափարական պայքարը մատնավոր գործ չէ, այլ համակուսակցական, համապրոլետարական գործ»:

Այս ուրեմն, կուսակցութեան անդամը չի կարող ասել, թե գաղափարական պայքարը, պայքարը կրօնի դեմ իմ պարտականութիւնը չէ: Նրանց, ովքեր կարծում էին, թե մեր կուսակցութիւնը առանց հակակրօնական պրոպագանդայի կարող է կանուխարվել, ընկ. Լենինը պատասխանում էր.

«Մեր ծրագրերն ամբողջովին կատարված են գիտական և, ընդամենը, հատկապես մատերիալիստական աշխարհայացքի վրա: Ուստի, մեր ծրագրի պարզաբանումը անհրաժեշտորեն պարտաւորում է նաև կրօնական մշուշի իսկական պատմական և տնտեսական արժանիքների պարզաբանումը: Մեր պրոպագանդայի անհրաժեշտորեն պարտաւորում է նաև արքեիզմի (անաստվածութեան) պրոպագանդան: Գիտական համապատասխան գրականութեան հրատարակութիւնը, վորը խստիվ արգելում է հալածում էր մինչև այժմ ինքնակալական-ճորտատիրական պետական իշխանութիւնը, պետք է այժմ մեր կուսակցական աշխատանքի ճյուղերից մեկը կազմի: Մեզ կիֆիճակվի այժմ, հալածողներն, հետևել այն խորհրդին, վորը մեկ անգամ ենգելիք տվեց զերմանական սոցիա-

լիտաներին—18-րդ դարի Փրանսիական լուսավորական և աթեիստական գրականություն թարգմանություն ու մասնաշաղկապ տալով ընդունվում»:

Դրան հետ միասին՝ ընկ. Լենինը նախադրույթացնում է մեզ այն վեպերում թյուրից, իբր թե կարելի չե միայն հակահիմնական քաղաքական վերացնել կրոնը: Նրա արմատները անտեսական, սոցիալական ստրկություն մեջ են թաղված: Ուստի ընկ. Լենինը, մանավանդ այն ժամանակ, յերբ մեկ մեր ուժերն ելին միայն հավաքում պայքարի համար, հակառակ էր, վոր կրոնի խնդրին առաջին տեղը հատկացնեմ:

«Անհեղեղություն կլինեք կարծել, թե բանվոր մասնաճյուղն անվերջ ճնշման և կոպտացման վրա հիմնված հասարակություն մեջ կարելի չե դուրսբարոյական ճանապարհով ցրել կրոնական նախադաշարմունքները: Բուրժուական կարծածածություն կլինեք մոռանալ այն մասին, վոր կրոնի ցնչումը մարդկության վրա հասարակության ներսում գոյություն ունեցող տնտեսական ցնչման լուրջ արդյունքն ու անդրադարձումն է: Վա՛յ մի գրքուկով և վա՛յ մի քարով չի կարելի լուսավորել պրոլետարիատին, յեթե նրան չլուսավորել իր սեփական պայքարը կապիտալիզմի մոլոր ուժերի դեմ: Ճնշված դասակարգի այդ իրական հեղափոխական պայքարի միասնությունը՝ յերկրի վրա դրախտ ստեղծելու համար, ալիքի կարևոր է մեզ համար, քան պրոլետարների կարծիքների միասնությունը յերկնային դրախտի մասին»:

Այն ժամանակի համար իսկապես ճիշտ վարկեցինք մենք, վոր մեր ծրագրի մեջ չհայտարարեցինք, թե մենք աթեիստներ, անաստվածներ ենք, ճիշտ էր, վոր մենք մեծ թուլություն ցուցաբերեցինք այդ խնդրում և մեր կուսակցության մեջ այն ժամանակ հարց չեղինք տալիս, թե ընկերը հավատում է աստծուն թե վոչ: Բացի դրանից, ճիշտ էր և մյուս միտքը—հենց իսկ պայքարի ընթացքում ելին մեր ընկերները դուրս մղում էրենցից կրոնական նախադաշարմունքները: Ահա թե ինչու ընկ. Լենինը գրում էր այն ժամանակ.

«Ահա թե ինչու մենք չհայտարարեցինք և չպետք է հայտարարեինք մեր ծրագրի մեջ, թե մենք աթեիստներ ենք. ահա թե ինչու մենք չենք արգելում և չպետք է արգելեինք հին նախադաշարմունքների այս կամ այն մնացորդները պահպանում պրոլետարների մերձեցումը մեր կուսակցության հետ: Գիտական աշխարհայեցողություն մենք միշտ կբարոյենք, վորեն «բրիտանյան»

րի» անհեղեղականության դեմ պայքարելը անհրաժեշտ է մեզ համար, սակայն այդ ամենին չի նշանակում, թե պետք է կրոնական խնդրին առաջին տեղը դնել, վորը յերբեք նրան չի պատկանում, թե պետք է թույլ տալ, վոր իրական հեղափոխական, տնտեսական և քաղաքական պայքարի ուժերը ջլատվեն հանուն յերրորդական կարծիքների կամ դառանցանքների, վորոնք արագորեն կորցնում են վորեն քաղաքական նշանակություն, վորոնք հենց իրեն անտեսական դարձացման ընթացքով մասն են նետվում վորպես հնոթի»:

Իսկ ի՞նչ պետք է անի պրոլետարիատը, յերբ հեղափոխությունը հաղթանակ տանի:

«Հեղափոխական պրոլետարիատը կգտնի հասնել այն բանին, վոր կրոնը մասնավոր գործ դառնա պետության համար: Յե՛վ միջհաղարյան բորբոսից մաքրված այդ փաղափական հասարակակարգի մեջ պրոլետարիատը լայն, բաց պայքար կմղի տնտեսական ստորկույթան վերացման համար, վորը մարդկության կրոնական հիմնաքանդակ իսկական աղքատուն է»:

3. Ի՞նչպես եր հասկանում Լենինը կոմունիստների անելիքը կրոնի վերաբերությամբ 1917 թվականից հետո: Ինչպես պե՞տք է արվի հակակրոնական պրոպագանդան:

Վրա հասավ 1917 թվականի փոթորիկը, բացավ հոկտեմբերը: Մենք այդ ժամանակ բանվոր դասակարգի պայքարի, հաղթանակների և պարտությունների վրայից 12 տարի յեր անցել: Յեկեղեցիների դանդաղաձայնից գնդացիներով դնդակահարում էլին բանվորներին: Ամբիոններից ուրհում էլին ժողովրդի սպանիչներին: Յեկեղեցու ուղնությունը ժողովրդին ստրկության մեջ էլին պահում: Մաղթանքներով, խաչով, տերտերական ուրհաթյուններով միլիոնավոր մարդկանց դեպի մահ էլին քշում «հավատի, ցարի և հայրենիքի համար»: Թնդամոթների փորձով, ուժերի գոգոցով և գնդակների սուլով տակ խնկարկում էլին բուրժուատի և տերտերական աղտիքներ դանդաղում «ուղղահավատին» հաղթություններ պարգևելու մասին: Իսկ նրա՛ն անվան վրա, ով բանվորներին և գյուղացիներին կոչ էր անում ապստամբել այդ պատերազմի դեմ, նրա հեղինակների դեմ, թուք էլին արձակում, ցեխ չարտում: Իսկ նա գնում էր այդ թուքերի միջով և իր բացավառ խոսքն էր քարոյում, իր կրակոտ կոչը՝ ապստամբության համար:

Յեւ հասաւ այդ ուր: Աշխարհում առաջին Խորհրդային պետութիւնն ստեղծելու առաջին ուր: Պատմութեան մեջ առաջին անգամ բանվորներն ու գյուղացիները հաղթեցին լայնածախ յերկրի տարածութեան վրա: Յեւ հենց այստեղ էլ յերեաց յեկեղեցու իսկական բնութիւնը, հոգեւորականութեան իսկական բնութիւնը և կրօնի իսկական դերը:

Բանադրանքներով, նշովքներով, բացարձակ դինամիկ պայքարով արձագանգ տվեց յեկեղեցին հեղափոխական հաղթանակին: Ազահարար կառչեց յեկամոսներին, հարստութիւններին, գանձերին: Սակայն հեղափոխութիւնը կանգ չառաւ ցարական ապարանքների դռների առաջ, քարուքանդ արեց կապիտալիստի, կալվածատիրոջ դարաւոր հիմքերը: Մի՞թե նա պետք է կանգ առնէ վոսկեղծած տաճարների դարպասների, դարավոր խաբէրայութեան բների—յեկեղեցիների և վանքերի առաջ: Հեղափոխութիւնը չկանգնեցրեց թնդանութիւնների վտուտը բոլոր սահմանադժեւերում. կարող էին նրան կանգնեցնել տերտերական աղութները և տերտերական նշովքները:

Հեղափոխութիւնը մտչ միայն հայտարարեց, այլև կենսագործեց յեկեղեցու բաժանումը պետութիւնից և դպրոցի բաժանումը յեկեղեցուց: Գուցէ թե այժմ հասե՞լ է ժամանակը դադարեցնել հակախոնարկան պրոպագանդան, կրօնը հանգի՞նտ թողնել:

Ընկեր Լենինը տեսնում էր, վոր պայքարի դեռ շատ տարիներ են մնացել մինչև աշխատավորների լիակատար ազատագրութիւնը: Իսկ կրօնը—առկութեան տեսակներէց մեկը—դեռ շարունակում է տիրել միլիոնավոր գյուղացիների և բանվորների գիտակցութեանը: Յեւ ահա նա նորից է առաջ քաշում կրօնի դեմ պայքարելու խնդիրը, հատուկ հոդվածով, վոր դրել է նա «Մարքսիզմի դրոշի տակ» հանդեսի համար (№ 3, 1922 թ. մարտ):

Իր հայացքն արտահայտելով հանդեսի անելիքների վրա, ընկ. Լենինը գրում էր 1922 թվականի մարտին.

«Այն հանդեսը, վոր ուզում է մարտնչող մատերիալիզմի որդանը լինել, պետք է մարտական որդան լինի, ցախ՝ բոլոր արդի «տերտերականութեան դիպլոմատի լակեյներին» անդիմաբար մերկացնելու և հետապնդելու իմաստով, միևնույն է, թե նրանք հանդես են գալիս արդյոք վորպէս պաշտօնական գիտութեան ներկայացուցիչներ, թե վորպէս ազատ նետածիղներ, վորոնք ի-

րենց անվանում են «դեմոկրատական ձախ կամ գաղափարական-սոցիալիստական հրապարակախոսներ»:

Յերկարդ, այդպիսի հանդեսը պետք է լինի մարտնչող աքիզմի որդան (այսինքն՝ անաստվածութեան): Մեզնում կան գերատեսչութիւններ կամ՝ դռն, պետական հիմնարկներ, վորոնք այդ աշխատանքն են կատարում: Սակայն այդ աշխատանքը տարվում է չափազանց դանդաղ, չափազանց անգոհացուցիչ, բոս յերեւութին՝ իր վրա զգալով մեր իսկական-ոռոսական (թեկուզ և խորհրդային) բյուրոկրատիզմի ընդհանուր պայմանների ճշնշումը: Ուստի չափազանց եյական է, վոր ի յրումն համադատախան պետական հիմնարկների աշխատանքի, այն ուղղելու և աշխուժացնելու համար, հանդեսը, վոր նվիրում է իրեն մարտնչող մատերիալիզմի որդան դառնալու խնդրին, աթիւնական (անաստվածական) անդուլ պրոպագանդա և պայքար տաներ: Պետք է ուղղորդւթամբ հետևել բոլոր համապատասխան գրականութեան բոլոր լեզուներով, թարգմանելով կամ գոնէ գեկուցադրելով այն ամենը, ինչ վոր փոքրիշատե արժեքավոր է այդ բնագավառում»:

Գիտենալով, վոր ընկերներից վրմանք արհամարհանքով են վերաբերվում այս խնդրին, ընկ. Լենինը գրում էր այն ժամանակ, թե չի կարելի հանգիստ լինել այն մտքով տարվելով, թե կրօնական նախապաշարմունքներն իրենք իրենց կմեռնեն, կչքանան, յեթե միայն ընդհանրապէս մարքսիստական լուսավորութիւն տարվի: Զի կարելի մոռանալ այդ առանձնահատուկ խնդրի—անաստվածութեան մշտական, սխտեմատիկ քարոզի մասին:

«Մեծագույն սխալ և վատթարագույն սխալ կլինէր կարծել, վորը կարող են անել մարքսիստները, թե ժողովրդական բազմամիլիոն (մանավանդ գյուղացիական և արհեստավորական) մասսաները, վորոնք արդի ամբողջ հասարակութեամբ խախտի, տգիտութեան և նախապաշարմունքների յեն դատարարութեամբ, կարող են դուրս գալ խախտից միայն գուտ-մարքսիստական բուսավորութեան ուղիղ գծով: Անհրաժեշտ է այդ մասսաներին աթիւնական պրոպագանդային վերաբերող ամենաբազմազան նյութ տալ, ծանոթացնել նրանց կյանքի ամենազանազան բնագավառների փաստերին, մոտենալ նրանց այսպէս և այնպէս այն նպատակով, վորպէսզէ հետաքրքրենք նրանց, դարթեցնենք նրանց կրօնական քնից, սթափեցնենք նրանց ամենատարբեր կողմերից, ամենազանազան յեղանակներով և այլն:

18-րդ դարի հին աթեիստների խիզախ, կենդանի, ազատ-
զավոր և անբող տերտերականությունը վրա սրամտորեն և քաջար-
ձակապես հարձակող հրապարակախոսությունը միշտ և հաճախ
հաղար անդամ ավելի հարմար և գալիս մարդկանց կրոնական
քննիչ դարձնելու համար, քան մարքսիզմի ձանձրալի, չոր ու
ցամաք, գրեթե մոշ մի հմտորեն ընտրված փաստերով լուսարան-
ված վերադատմամբները, վորոնք գերելիորդ են մեր դրակա-
նություն մեջ և վորոնք (մեղքներս չթաղցնենք) հաճախ ազա-
վագում են մարքսիզմը: Մարքսի և Էնգելսի բոլոր փոքրիչատե
խոշոր յերկերը թարգմանված են մեզնում: Բացարձակապես վոչ
մի հիմք չկա վախենալու, թե հին աթեիզմը և հին մատերիալիզ-
մը կմնան մեզնում չլրացված այն ուղղումներով, վոր մաքրել են
Մարքսն ու Էնգելսը: Ամենակարևորը— ինչ վոր ամենից հաճախ
մոռանում են մեր, իբր քե մարքսիստական, բայց իսկապես
մարքսիզմն այլանդակող կոմունիստները— այն է, վոր կալու-
ղանամք հետաքրքրել դեռ բոլորովին անգարգացած մասսաներին
գիտակցորեն վերաբերվելու կրոնական խնդիրներին և գիտակցորեն
ֆեոդալապետ կրոնը»:

Ռուսական պրոֆեսոր Ռ. Յու. Վիսյուկովի և գերմանական
Արթուր Դրեմսի փեթափախական մարդանքների որինակով չենկ-
լենինը ցույց է տալիս, թե ինչպես «տերտերական ալը լակեյ-
ներն» աշխատում են խցկել մի ուրիշ «նորոգված, մաքրված,
խարդախված» կրոն: Ահա թե ինչու նա մեկ անգամ էլ իր այդ
հոգվածում ընդգծում է, վոր՝

«Մարքսիզմի դրոշի տակ» հանդեսը, վոր ուզում է մարտնե-
չող մատերիալիզմի սրգանը լինել, պետք է շատ տեղ հատկացնի
աթեիստական պրոպագանդային, համապատասխան գրականու-
թյան տեսությունը և այդ բնագավառում մեր պետական աշխա-
տանքի ահագին թերությունների ուղղմանը: Առանձնապես կարե-
վոր է ոգտագործել այն գրքերն ու գրքույկները, վորում շատ
կոնկրետ փաստեր և համեմատություններ են բովանդակում
փաստեր և համեմատություններ, վորումք արդի բուրժուազիայի
դասակարգային շահերի և դասակարգային կազմակերպությու-
նների կապն են ցույց տալիս կրոնական հիմնարկների կազմակեր-
պությունների և կրոնական պրոպագանդայի հետ:

Չափազանց կարևոր են այն բոլոր նյութերը, վոր վերաբե-
րում են Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին, վոր-
տեղ ամենի պակաս է յերկման դալիս կրոնի և կապիտալի պաշ-
տոնական, կազմների, պետական կապը: Բայց և այնպես մեկ հա-

մաք ավելի յե պարզվում, վոր՝ այսպես կոչված, «արդի գեմ-
կրոսոփան» (վորի սուաջ այնպես անմտորեն իրենց հակասն են
ճարդում մենչեվիկները, սոց.-հեղ. և մասամբ անարխիստները
և այլն) իրենից այլ բան չի ներկայացնում, բայց յեթե ազատու-
թյան քարոզելու այն, ինչ վոր քարոզելը ձեռնառն յե լուրժուա-
դիսին: Իսկ նրան ձեռնառն յե քարոզել ամենատեղեցին դա-
ղափարներ, կրոն, իրավաբանություն, շահագործողների
պաշտպանություն և այլն:

Կիսամենայի հուսալ, վոր մարտնչող մատերիալիզմի սրգան
գտնելու ցանկացող հանդեսը մեր ընթերցող հասարակությանը
աթեիստական գրականության տեսությունը կտա միաժամանակ
բնութագրելով, թե ինչ չըջանի ընթերցողներին և ինչ չափով
Սկարող են հարմար լինել այս կամ այն զբվածքները, միաժամա-
նակ մատնանշելով, թե ինչ է լույս տեսել մեզնում (լույս տեսած-
ներ պետք է համարել միայն տանելի թարգմանությունները, իսկ
այդպիսիներն այնքան էլ չառ չեն) և ինչ պետք է ելի հրատա-
րակել»:

Ցավակցարար պետք է տեսլ, վոր «Մարքսիզմի դրոշի տակ»
հանդեսը գրեթե չկատարեց ընկ. Լենինի դրած խնդիրը: Նրա
զեկավարները թույլ ալժամ մտածեն դրա վրա:

Եկեք հիմնեցինք մեր «Անատոված» հանդեսը հենց այդ հա-
տուկ խնդիրը կատարելու համար: Մենք մեր այդ աշխատանքում
հետեվելու յենք ընկ. Լենինի, ամեն տեսակի ստրկություն դեմ
բողալու պայքարողի ցուցմունքներին: Յեվ մենք կոչ ենք անում
մեր շարքային գյուղացիներին և բանվորներին, ինչպես և մեր
կրթված մարքսիստ-ընթերցողներին, ավելի ուշադրությամբ վե-
րաբերվել այդ անհրաժեշտ աշխատանքին, առանց վորի անբարե-
նելի յե կոմունիզմի յիականտար հաղթանակը:

Յեզրակացության մեջ կամենում եմ պատմել, թե ինչպես
վերաբերվեց ընկեր Լենինը 1921 թվականին մեր հակակրոնական
պրոպագանդային: Այն ժամանակ յես, վորպես Ռկկ կենտրոնա-
կան Կոմիտեյի քարտուղար, վորի ղեկավարության տակն եր
գտնվում ալեկտայի և պրոպագանդայի բաժինը, համոզվեցի,
վոր անհրաժեշտ է հատուկ շրջաբերական հրատարակել մեր բո-
լոր կազմակերպությունների անունով, վորն ուղղակի ցուցում-
ներ աներ, թե ինչպես պետք է դնել այդ պրոպագանդայի գործը:
Բանն այն է, վոր տեղերի ընկերները՝ հիմնվելով մեր ծրագրի
համառոտ կետի վրա (§ 13), տարբեր կերպով ելին լուծում այդ

2—Լենինի մտքերը կրոնի մասին

խնդիրը. միմանք շատ խիստ, մյուսները թույլ ելին նայում ծր-
բագրի աչք կետի խախտմանը կուսակցության անդամների կող-
մից: Վե՞րջինը առաջին տեղն ելին քաշում պայքարը կրոնի դեմ,
մյուսները պայքար չեղին տանում բոլորովին: Թե ինչպես պետք
էր տանել պայքարը և ինչ ուղղությամբ,—պարզ չէր: Յեւ այդ
ժամանակ չըմբերական կազմեցի և ներկայացրել Կենտրոնական
Կոմիտեին ի հաստատություն (այդ մասին մանրամասնաբար
հետեւյալ հոդվածում): Ընկ. Լենինն ուշադրություն դարձրեց
այն բանի վրա, թե պետք է վորոշ վերապահումներ անել այն
գյուղացի-կոմունիստների և բանվորների նկատմամբ, վորոնք
ապացուցել են իրենց նվիրվածությունը պրոլետարական հեղա-
փոխությանը, առանձին դեպքերում թույլատրելի համարել բա-
ցատությունը նրանց համար, հաշվի առնելով այն շրջապատող
աղյամաները, վորոնց մեջ նրանք մեծացել և ապրում են: Ճիշտ
այդպես ել ընկ. Լենինն այն ժամանակ մի անգամ ևս չեղտեց,—
և նա հետո յեւ շատ անգամ ասում էր,—թե չի կարելի հակադրո-
նական պրոպագանդան առաջին տեղը քաշել և վոր պետք է կա-
պել այն բնագիտություն և գյուղացիների նյութական և կուլտու-
րական դրությունը բարելավման հետ:

Ի դեմս ընկեր Լենինի հետացավ բոցայառ ախոյանն այն ա-
մենի, ինչ վոր խանդարում էր բանվորի և գյուղացու աղատա-
գրությունը: Նա մեզ թողեց մտքերի և գործերի իր հարուստ ժա-
ռանգությունը: Նա թողեց մեզ իր ավանդները, վոր մենք պետք
է կատարենք: Մենք, նրա աշակերտներս, արժանին հատուցած
կյանքնք նրան, յեթե մենք ել, ինչպես նա, մտածությունը վերա-
բերվենք այն ամենին, ինչ վոր բանվորներին և գյուղացիներին
է վերաբերում, այնպես, ինչպես նա, մարտնչող մատերխաղիմ
քարոզենք, վորի պարտադիր արտահայտություններն են մեկը աթե-
իզմը—անաստվածությունն և հանդիսանում:

4. Ինչո՞ւ 1905 թվականին մենք պատերազմ չհայտարարեցինք կրոնին

Նախընթաց հոդվածում մենք տվինք ընկ. Լենինի մտքերի
նկարագրությունը կրոնի մասին այն ձևով, ինչպես վոր նրանք
դատավորվում էին դեռ 1905 թվականին և ապա բաղդատեցինք
նրանց այն բանի հետ, թե ինչպես եր նայում ընկ. Լենինն աթեիզ-
մի (անաստվածության) քարոզի խնդիրները վրա 1922 թվակա-
նին: Իսկ այդ յերկու մոմենտների միջոցում—առաջին հեղափո-

խոսքյան սկզբի և յերկրորդ հեղափոխության հաղթանակի ժա-
մանակամիջոցում—ընկ. Լենինը հանդես եկավ յերկու հոդվա-
ծով. 1) «Խանութրական կուսակցության վերաբերմունքի մասին
կրոնի հանդեպ» («Պրոլետար» լրագիր, № 45, մայիսի 13 (26),
1909 թ.) և 2) «Գոսակարգերը և կուսակցությունները կրոնին
վերաբերվելու առնչությամբ» («Սոցիալ-դեմոկրատ» լրագիր,
№ 6, հունիսի 4 (17) 1909 թ.) (տես՝ Ն. Լենին, Յերկերի ժո-
ղովածու, Հ. 11-րդ, էջ 250-268): Այդ հոդվածներում նա շատ
մանրամասնորեն բացատրում է, թե ընդհանրապես մենք ինչպես
պետք է վերաբերվենք կրոնին, յեթե ուզում ենք Մարքսի և Են-
Պեխի հավատարիմ աշակերտները լինել: Սակայն գլխավորը,
վորի վրա նա ուշադրություն է դարձնել տալիս, այն է, թե այս
կամ այն պարագայում ինչպես պետք է գործնականորեն լուծել
այն խնդիրները, վորոնք կապված են մասսաների կրոնական հա-
վատարիքների հետ:

Մարքսի և Ենգելսի ուսմունքը—գիտական սոցիալիզմը—
յերկնքից չի դուրվել պատրաստի ձևով: Գիտական սոցիալիզմը
շատ բան ընդօրինակել է 18-րդ դարի մատերխախտներից, վո-
րոնց ուսմունքը վճռապես թշնամական էր դեպի ամեն մի կրոն:
Փրիզրիխ Ենգելսը, յերբ իր շարադրությունն էր գրում դեմա-
նական փրիխտուա Յեմպենիյ Դյուրինգի դեմ, քննադատում էր
նրան հենց այն բանի համար, վոր նա ծայրը ծայրին չի հասցնում
և իր ուսմունքի մեջ անցը է թողնում կրոնի համար: Իսկ յերբ
Ենգելսը Լյուդվիգ Ֆեյերբախի մասին էր գրում (նույնպես մա-
տերխախտ, վորը թողել է մեզ մի շատ արժեքավոր գրույթ՝
«աստվածը չէ, վոր մարդուն ստեղծել է իր պատկերով ու նմա-
նությամբ, այլ մարդն է, վոր ստեղծել է աստծուն իր պատկերով
ու նմանությամբ»), նա նույնպես զգուհ էր նրա անհատվողա-
կանությունից:

«Ենգելսը հանդիմանում է նրան այն բանի համար, վոր նա
պայքարում էր կրոնի դեմ, վոր թե կրոնը վոչնչացնելու համար,
այլ նորոգելու, նոր, «վաճ» կրոն ստեղծելու համար և այլն:
Մարքսի այն ասացվածքը, թե «կրոնը ժողովրդի համար հաշիշ
է», մարքսիզմի ամբողջ աշխարհայեցողության անկյունաքարն
է կրոնի խնդրում: Արդի բոլոր կրոններն ու յեկեղեցիները և տ-
մեն տեսակ կրոնական կազմակերպությունները մարքսիզմը միշտ
վորպես բուրժուական ուսակցիայի որդաններ է դիտում, վորոնք
ձառայում են բանվոր դասակարգի շահադրժման և չձեցման
պաշտպանության»:

Բայց գլխավոր խնդիրը, վոք դրել էր իր առաջ ընկեր Լենինը, այդ հողվածում՝ բանվորական կուսակցության կրոնի հանդեպ ունենալիք վերաբերմունքի մասին, այն չէր, վորպեսզի ապացուցի, թե կրոնը ժողովրդի համար հաշիչ է, և վոչ էլ այն, թե մենք սեփական պայքարենք կրոնի դեմ: Այդ բանը՝ ըստ ընկ. Լենինի կարծիքի, «ամբողջ մատերիալիզմի և, հետևաբար, մարքսիզմի աշխույժացումն է: Լենինի գլխավոր խնդիրն այն էր, վոր ցույց տա, թե մեր այդ ընդհանուր դրուժյուններն ինչպես կիրարկենք իրականության հանդեպ: Ուստի նա մանրամասնորեն կանգ է առնում այն բանի վրա, թե պե՞տք էր վոր մենք 1909 թվականին, յերբ այդ հողվածն էր գրում, մեր ծրագրի մեջ դնեյինք այն կետը, վորը նշանակեր, քե կուսակցությունը պատերազմ է հայտարարում կրոնին: Ընկեր Լենինն ընդունում է, վոր այդ բանն այն ժամանակի համար նիշտ չէր լինի, և այդ առթիվ մեջ է բերում Ֆր. Ենգելսին:

«Ենգելսը շատ անգամ և դատապարտել այն մարդկանց վորձերը, վորոնք ցանկանում էին սոցիալ-դեմոկրատիայից») «ափելի ձախ» կամ «ափելի հեղափոխական» լինել, աթեիզմի ուղղակի ընդունումը մտցնելով բանվորական կուսակցության ծրագրի մեջ՝ կրոնին պատերազմ հայտարարելու խմատով: 1874 թվականին, խոսելով Կոմունայի փախստականների, բանկիստների նշանավոր մանիֆեստի մասին, նրանց, վորոնք վորպես Եմիգրանտներ ապրել էին Լոնդոնում, կրոնի դեմ պատերազմելու նրանց ազդեցության հայտարարությունը Ենգելսը համարում է հիմարություն, հայտարարելով, վոր պատերազմի նման հայտարարությունը լավագույն միջոցն է աշխույժացնելու հետաքրքրությունը դեպի կրոնը և դժպարացնելու կրոնի իրական մահացումը: Ենգելսը բլանկիստներին մեղադրում է այն բանում, վոր չեն կարողացել հասկանալ, քե միայն բանվորական մասսաների դասակարգային պայքարն է ի վիճակի—բազմակողմանիորեն ներգրավելով պրոլետարիատի ամենալայն խավերը գիտակցական հասարակական հեղափոխական պրակտիկայի մեջ— գործնականորեն ազատելու նկշված մասսաներին կրոնի նկշումից, մինչդեռ պատերազմը կրոնի դեմ բանվորական կուսակցության քաղաքական խնդիր հայտարարելը անարխիստական դատարկաբանություն է»:

Բլանկիստները Պարիզյան Կոմունային մասնակից հեղափոխական խմակայություններից մեկն էին: Բայց նրանց սխալն այն

*) Մեր կուսակցությունն այն ժամանակ կոչվում էր սոցիալ-դեմոկրատական:

էր, վոր հարկավոր չափով նշանակություն չէին տալիս բանվորական լայն մասսաներ նեղորակելուն, մինչդեռ առանց դրան, առանց մասսայական բանվորական կուսակցություն ստեղծելու, իհարկե, խոսք էլ չի կարող լինել հեղափոխության հաղթանակի մասին: Ուստի միանգամայն ուղիղ է այն դրուժյունը, թե ախտեղ, վորտեղ գործը դեռ նոր է ընթանում պրոլետարիան սեփական հավաքելու ուղղությամբ, կրոնի խնդիրը աչքառու կան ու ուժեր հավաքելու ուղղությամբ, կրոնի խնդիրը աչքառու առեղ քաշելը և մանապանդ այդ խնդիրն առաջ շարժելը, վորպես հիմնական գործնական խնդիրներից մեկը, իհարկե, բոլորովին սխալ է: Միևնույնը վերաբերում է և այն բանին, վոր Ֆր. Ենգելսը վճռապես դատապարտում էր Դյուրինդի 1877 թվականին արտահայտած միտքը, յերբ Դյուրինդը, ջանալով սարսափելի հեղափոխական յերեմիա, հայտարարեց, թե իբր սոցիալիստական հասարակության մեջ կրոնը պետք է արդելվի: Գերմանական ապրիլականցիներ Բիսմարկի որինակով, վորը կաթոլիկները դեմ պայքարելիս վոստիկանական միջոցների դիմեց կաթոլիկ յեկեղեցու դեմ պայքարելու համար, Ենգելսը ցույց տվեց այդորինակ հակափոխալի վնասը: Այդ վնասը նրանումն էր, վոր նա «փոխանակ քաղաքական բաժանմունքների, առաջին պլանի վրա կրոնական բաժանմունքները դրեց, բանվորական դասակարգի և դեմոկրատիայի վորոշ խավերի ուշադրությունը դասակարգային և հեղափոխական պայքարի կենսական խնդիրներից հետ քաշեց դեպի ամենամակերեսային և բուրժուական-ստալատիկ հակակոնտրակալությունը (հակապրոլետարականությունը): Մեղադրելով ուշադրա (ծայրահեղ) հեղափոխական լինել կամեցող Դյուրինդին այլ ձևով Բիսմարկի նույն հիմարությունը կրկնելու ցանկության մեջ, Ենգելսը բանվորական կուսակցությունից պահանջում էր կարողանալ համբերություն մը աշխատել պրոլետարիատի կողմակերպման և յուսավորության գործի վրա, գործի, վոր տանում է դեպի կրոնի մահացումը, այլ վոչ թե նեղվել կրոնի դեմ քաղաքական օրատերազմ մղելու ավանսյուրաների մեջ»:

5. Լենինը 1909 թվականին նախագրուցեցում է այն վճանգավոր ըմբռնումից, իբր քե կրոնը մասնավոր գործ է կուսակցության համար

Լենինը նշում է, թե այդ տեսակետը, այսինքն պրոլետարիատի յուսավորության կողմակերպման գործի վրա համբերու-

թյառք, վոչ մատերիալիստներն, այլ իդեալիստներն և բացատրում
կրոնի արմատները: Արդի կապիտալիստական յերկրներում այդ
արմատները, գլխավորապես, սոցիալական են: Աշխատավոր մատ-
անների սոցիալական ճնշվածությունը, նրանց կարծեցյալ լիա-
կատար անողնականությունը կապիտալիզմի կույր ուժերի առաջ,
վոր ամեն ուր, ամեն ժամ հազար անգամ ավելի ամենաօտակալի
առնջանքներ, ամենափայլեղի չարչարանքներ և սրտհարում
չարքային բանվոր մարդկանց, քան վորենվե արտակարգ դեպքեր,
ինչպիսիք են պատերազմները, յերկրաշարժները և այլն, — ահա
թե ինչո՞ւն և կրոնի արդի ամենախոր արմատը: «Յերկյուզն և
ստեղծել աստվածներին»: Յերկյուզ կապիտալի կույր ուժի առաջ,
վոր կույր և, վորովհետև ժողովրդի մասսաները չեն կա-
րողանում նախատեսել այն, — վորը պրոլետարի և մանր տնտեսա-
տիրոջ կյանքի ամեն մի քայլափոխում սղառնում և բերել նրան
և բերում և «հանկարծակի», «անսպասելի», «պատահական» քայ-
քայում, անկում, դարձում նրան աղքատ, մուրացիկ, պոռնիկ,
սոված, — ահա արդի կրոնի այն արմատը, վորը ամենից առաջ
և ամենից ավելի պետք և նկատի ունենա մատերիալիստը, յեթե
նա չի ուզում նախապատրաստական դատարանի մատերիալիստ
մնալ: Վոչ մի լուսավորական գրքույկ կրոնը դուրս չի քշի կա-
պիտալիստական տաժանակրությառք կաշկանդված մասսաների
միջից, վորոնք կապիտալիզմի կույր, ավերիչ ուժերից կախումն
ունեն, մինչև վոր այդ մասսաներն իրենք չսովորեն միացյալ ու-
ժերով, կազմակերպված, պլանաչափորեն, գիտակցորեն պայքար
մղել կրոնի այդ արմատի դեմ, ամեն ձևի կապիտալի տիրապե-
տության դեմ:

Ամեն մի անձնավորություն, վոր հակակրոնական պրոպա-
գանդա յե մղում, անհրաժեշտորեն պետք և հատուտապես յուրացնի
այս գրությունը: Կրոնի դեմ ճիշտ կերպով պայքար մղել կարե-
նալու համար պետք և մատերիալիստներն բացատրել մասսաների
հավատի և կրոնի աղբյուրը: Դրա համար ամենևին բավական
չե խարազանելով հայհոյիլ տերութեններն, ծաղրել այս ու այն
ձեռը և ծաղրանկարներ նկարել, վորոնք հավատացյալ մաս-
սաների մեջ խորունկ գայույթի զգացմունք են առնջ բերում:
Այս չի նշանակում, իհարկե, թե պետք չե մերկացնել տերութենե-
րին, թե պետք չե ծաղրել կրոնական նախապաշարմունքները,
կամ թե չի կարելի ծաղրանկարներում դուրս բերել հոգեփորա-
կանության և հավատացյալների ծիծաղելի կողմերը: Սակայն

գլխավոր խնդիրն այժմ էլ այն և, վոր բաց անենք կրոնի սոցիալա-
կան արմատները: Համառոտակի այդպիսի փորձ անում և հենց
այժմ նշված հատվածում ընկ. Լենինը, յերբ խոսում և այն մա-
տին, թե արդի կրոնի արմատը բանվորի յերկյուզի մեջն և գլու-
նելում կապիտալի ուժի հանդեպ և թե այդ յերկյուզը պետք և
խորտակել: Պետք և կարողանալ սովորեցնել բանվորներին պայ-
քարելու կապիտալի դեմ: Այժմ, յերբ մեր յերկյուզում բանվորներն
այդ բանը սովորել են, տեսնում ենք, թե ինչպես անհավատու-
թյունը բայն ալիքով և խորապես թափանցում և բանվոր դասա-
կարգի մեջ:

Լենինը նախատեսում և այս հարցը. այդպիսի պայմաններում
պետք են արդյոք լուսավորական գրքույկներ կրոնի դեմ, ոչ-
տակա՞ր են նրանք արդյոք: Այդ հարցին նա ուղղակի պատաս-
խանում և՛ պետք են և ոգտակար, սակայն, դրա հետ միասին,
ընդգծում և, թե աթեիստական (հակակրոնական) պրոպագան-
դան պետք և յենթարկել նրա հիմնական խնդրին — «Հաճագործվող
մասսաների դատակարգային պայքարի զարգացմանը՝ ընդդեմ
հաճագործողների»:

Իհարկե, այդպիսի լմբոնումը վոչ ամեն մեկին և մտռելի
և վոչ ամենքին, նույնիսկ մարքսիստներին և դուր գալիս:

«Այդ ինչպես կլինի: Գաղափարական պրոպագանդան, հայտ-
նի գաղափարները քարոզը, պայքարը կուլտուրայի և պրոպեդի-
այն թշնամու դեմ, վորը հաղաբամյակներով և զիմանում (այ-
սինքն՝ կրոնի դեմ), յենթարկել դատակարգային պայքարին,
այսինքն պայքարին, վոր մղվում և վորոչ գործնական նպատակ-
ների համար տնտեսական և քաղաքական բնագավառում»:

Վորպեղի պարզի, թե վորքան անհրաժեշտ և գաղափարա-
կան պրոպագանդան, վորի մեջ և հակակրոնականը, յենթարկել
դատակարգային պայքարին, դատակարգային պայքարի խնդի-
րներին, ընկ. Լենինն որինակ և բերում արեմատ-յեկրոպական
բանվորների պայքարի բնագավառից:

«Վերցնենք մի որինակ: Տվյալ մարդի և արդյունաբերություն
ավյալ ճյուղի պրոլետարիատը բաժանվում և, զիցուք, բաժա-
կանաչափ գիտակից սոցիալ-դեմոկրատների առաջադեմ խափի,
վորոնք, իհարկե, աթեիստներ են, և բավական հետամնաց բան-
վորների, վորոնք դեռ կապված են գյուղի և գյուղացիության
հետ, վորոնք հավատում են ասածուն, յեկեղեցի յին հաճախում
կամ նույնիսկ գտնվում են տեղական քահանայի անմիջական սղ-

դեցութեան տակ, վորը, դիցուք, քրիստոնեայեան բանվորական միութիւնն է հիմնում: Յենթադրենք, այլևս, վոր անտեսական պայքարը տվյալ տեղում գործադուլի հանգամ: Մարքսիստի համար պարտադիր է գործադուլային շարժման աջակցութիւնը առաջին պլանի վրա դնել, պարտադիր է վճռապես գիմադրել այդ պայքարում աթէիստ և քրիստոնեայ բանվորներին «բաժանմանը» վճռապես պայքարել այդպիսի բաժանման դեմ: Նման պայմաններում աթէիստական քարոզը կարող է և՛ ավելորդ և՛ վնասակար դառնալ, — վոչ քաղքենիական նկատուածներէ տեսակետից, թէ հետամնաց լրավելը կիրառեն, ընտրութիւններին մանդատները կիրառեն և այլն, այլ դատակարգային պայքարի իրական պրոպեգանդ տեսակետից, պայքարի, վորը արդի կոպիտալիստական հասարակութեան հանդամանքներում հարցուր անգամ ավելի լափ կտանի քրիստոնեայ բանվորներին դեպի սոցիալ-դեմոկրատիան և աթէիզմը, քան աթէիստական (անաստվածական) մերկ քարոզը = Աթէիզմի քարոզին այդպիսի մամենտում և այդպիսի հանդամանքում տերտերին և տերտերներին ձևանում դեր կխաղար, — վորոնք վոչ մի բան այնպէս չեն ցանկանում, ինչպէս բանվորները գործադուլին մոտենալից ետ: Նուրջ, առաջ յեկած բաժանումը վորտաքին աստծուն հալածող համար առաջ յեկած բաժանումով = Անտրիստը պատերազմ քարոզելով աստծու դեմ ինչ էլ վոր լինի, գործնականորեն ոգնած կլինեն տերտերներին և բուրժուազիային (ինչպէս վոր և միշտ անարիստները գործնականորեն ոգնում են բուրժուազիային): Մարքսիստը պետք է մատերիալիստ լինի, այսինքն՝ կրօնի թշնամի, բայց դիպկախիական մատերիալիստ, այսինքն՝ մի մատերիալիստ, վորը կրօնի դեմ պայքարելու գործը գնում է վոչ թէ արատրակտորեն, վոչ թէ վերացական, գուտ-տեսական, միշտ իրեն հալածար քարոզի հողի վրա, այլ կոնկրետ կերպով, դատակարգային պայքարի հողի վրա, վորը ընթանում է իրականում և՛ ամենից ավելի և՛ ամենից լափ է դատարարուած մասսաներին: Մարքսիստը պետք է կարգաւաճ հաշվի առնել բոլոր կոնկրետ պարագաները»:

Ահա թէ ինչու, չառ տարիներէջ հետո, արդեն 1921 թվականին, յերբ բանվորական կուսակցութիւնը հաղթանակ տարով հեղափոխութեան մեջ, յերբ մենք բաժանեցինք յեկեղեցին պետութեանից, յերբ յերեք տարուց ավելի անցաւ հոգեվորականութեան դեմ պայքարելու վրայից ինտերնացիոն պետութեան մեջ և, հետևաբար, այդ ժամանակ մենք այդ բնագոյովում արդեն

ահագին աջակցութիւն ունեցինք, ընկ. Լենինը միկ կկ Պլենումի վորոշմանը, վոր յետ ելի առաջարկել, հալածութեան տվեց, վորը վերաբերում էր ծրագրի 13 կետի խախտմանը և հակակրօնական պրոպագանդայի դրութիւն, վորի մեջ ասվում է.

«Հակակրօնական աղիտացիայի խնդրի մասին դիրեկտիվներ տալ բոլոր կուսակցական կազմակերպութեաններին և մամուլի բոլոր օրգաններին՝ առաջին տեղը չհատկացնել այդ խնդրին, հալածայնեցնել քաղաքականութեանը տվյալ խնդրում մեր ամբողջ տնտեսական քաղաքականութեան հետ, վորի էությունն է իրական համաձայնութեան վերականգնել պրոլետարիատի և դեռ մինչև այժմ կրօնական նախապաշարմունքներով սողորված գյուղացիութեան մանր-բուրժուական մասսաների մեջ: Հակակրօնական պրոպագանդան կազմակերպել վոչ այլ կերպ, բայց յեթէ զեկուցողի խնամքով նախապատրաստվելուց և խնդրին ծանոթանալուց հետո: Հակակրօնական գիտականներին զուգընթաց, վորոնք ներկայումս յերեք չպետք է առաջին պլանի վրա քաշվեն, պետք է ընթանալ լուրջ գիտական, կուլտուր-լուսավորական աշխատանք, վորը պետք է կրօնի խնդրի պատմական լուսաբանութեամբ ղեկ բնագիտական հիմքի վրա: Այս բոլոր աշխատանքի խնդրին իր ամբողջութեամբ պետք է ամփոփվի նրանով, վոր կրօնական աշխարհիմացութեան տեղը դրվի կարգավորված կոմունիստական գիտական սխառմը, վոր ընդգրկում է բացատրում է այն հարցերը, վորոնց պատասխանները մինչև այժմ գյուղացիական բանվորական մասսան կրօնի մեջ էր վորոշում: Առանձնապէս անհրաժեշտ է այդպիսի յեկուցումները կապել ամբողջ կենցաղի և տնտեսութեան եկոնոմիական պայմանների տեսնելիայի վերադառնում, ելեկտրիֆիկացիայի, ցանքափոխութեան լավագույն սխառմի կիրառման, հողի բարելավման և այլ ձեռնարկումների խնդրի հետ, վորոնք թեթեւացնում են բանվորի և գյուղացու ծանր աշխատանքը:

7. Բանաճան կառո՞ղ է ստացո՞ւ մեր կուսակցութեան անդամ լինել

Լենինը, իհարկէ, չի վորոշել մեր վարքի խնդիրը կրօնի հանդէպ ժամանակից և չբնագաւառող պարագաների ուրիշ վորոշ, կոնկրետ տվյալներից դուրս: Նա ավել է մեզ միայն ընդհանուր դրութեաններ, ընդհանուր հիմունքներ վորոնցից պետք է յերեն կոմուն-

նիստ-մարքսիստները, յերբ նրանք կրոնին վերաբերվելու հետ շողկապված խնդիրներ են բուծում: Պետք է, ապա ուրեմն, ուշադրության առնել պայքարող դասակարգերի միջև յեղած ուժերի փոխհարաբերությունը, պրոլետարիատի կազմակերպվածության, նրա գիտակցության, իր դասակարգային շահերի ըմբռնման աստիճանը և այնպեղ, վրտակ մեր հակակրոնական ծրագրի առաջնությունը կարող է խանգարել պրոլետարիատի դեմ յպատակին, այն չպետք է ստաջ քաշել առաջին տեղը: Այս տեսակետից ընկ-
Լենինը 1909 թվականին փորձում է պատասխան տալ այն հարցին, թե կարո՞ղ է քահանան, կրոնական պաշտամունքի սպասավորը, մեր կուսակցության անդամ լինել:

Մասնանշված տեսակետից պետք է վճռել այն բոլոր մասնավոր խնդիրները, փորոքը ս.—դ. վերաբերմունքն են շոշափում կրոնի հանդեպ: Որինակ, համախ առաջ է քաշվում այս հարցը, թե կարո՞ղ է քահանան ացիալ-դեմոկրատական կուսակցության անդամ լինել և սովորաբար այս հարցին դրական պատասխան են տալիս, առանց վորեվն վերապահության, որինակ բերելով յեվ-րոպական ս.—դ. կուսակցությունների փորձը: Սակայն այդ վոր-ձը միայն մարքսիզմի ուսմունքը բանվորական շարժման համար կիրարկելու հետևանքով է, վոր առաջ է յեկել, այլև Արեմուտ-քի պատմական առանձնահատուկ պայմաններով, վորոնք չկան Ռուսաստանում (այդ պայմանների մասին մենք ներքեջում կխոսենք), այնպես վոր անպայման դրական պատասխանն այստեղ ճիշտ է: Չի կարելի ընդմիջտ և բոլոր պայմանների համար հայտարարել, թե քահանաները չեն կարող սոցիալ-դեմոկրատա-կան կուսակցության անդամ լինել, սակայն չի յել կարելի ընդ-միջտ հակառակ կանոն առաջադրել: Յեթե քահանան զալիս է մեզ մոտ մեկ հետ միասին քաղաքական աշխատանք կատարելու համար և բարեխղճորեն և կատարում կուսակցության աշխա-տանքը, առանց ծրագրի դեմ դուրս դալու, այդ դեպքում մենք կարող ենք ընդունել նրան ս.—դ. շարքերը, վորովհետեւ մեր ծրագրի վողու և հիմունքների հակասությունը քահանայի կրո-նական համոզմունքների հետ կարող է մնալ նման պայմաննե-րում միայն նրան փերարերող, նրա անձնական հակասություն: Բայց, հասկանալի չէ, վոր նման դեպք կարող էր հազվագյուտ քաջաոություն լինել նույն իսկ Յեվրոպայում, իսկ Ռուսաս-տանում այն բոլորովին արդեն քիչ հավանական է: Յեվ յեթե, որինակ, քահանան ս.—դ. կուսակցության մեջ մտներ և սկսեր

այդ կուսակցության մեջ կրոնական հայացքների ակտիվ քա-րող տանել, վորպես իր գլխավոր և գրեթե միակ աշխատանք, այդ դեպքում կուսակցությունը անպայմանորեն նրան դուրս պետք է անել իր միջից»:

Իհարկե, մի ուրիշ հավասացյալ, վորն ուզում է ծառայել նաև կոմունիզմին, բայց այնպես, վոր ծառայի նաև աստծուն, այսինքն՝ մի անհետեվողական, կիսացած, յեքիուացած, ծայրը ծայրին հասցնող մարդ, կարող է կառնել դրանից և ասել՝ տես-նո՞ւմ եք, նույն ինքն ընկ. Լենինն ընդունում էր, թե վորոշ պատմական պայմաններում քահանան կարող է կոմունիստական կուսակցության մեջ մտնել: Այն ժամանակ, 1909 թվականին, մեր կուսակցությունը կոչվում էր սոցիալ-դեմոկրատական կու-սակցություն):

Սակայն այստեղ պետք է ուշադրության առնել հետևյալը. նախ՝ ընկ. Լենինը այն ժամանակ էլ ընդունում էր, վոր ինքն այս-տեղ սկզբունքային պատասխան է տալիս, այսինքն պատասխան այն մասին, թե ինչ հիմունքներով է առաջնորդվել այդ խնդրում, այլ բնավ չէր ասում մեզ, ուսական սոցիալիստ-կոմունիստնե-րիս, թե քահանաներին կուսակցության մեջ ընդունեցեք. յերկ-րորդ՝ ընկ. Լենինն այն ժամանակ էլ, 1909 թվականին, ընդու-նում էր, վոր «Ռուսաստանում այդպիսի դեպք բոլորովին ար-դեն քիչ հավանական են», յերբ քահանան կուսակցության մեջ մտներ, քահանա լինելով հանդերձ և չպարագեր կրոնի քարո-զությամբ:

Իսկ յերբ 1921 թվականին պետք յեղավ վճռել այդ հարցն ար-դեն կատարյալ պարզորոշությամբ, պատմական այլ պարագանե-րում, ընկ. Լենինը վճռապես դեմ արտահայտվեց կուսակցության մեջ առնելու այն անձերին, վորոնք կապված են կրոնական պաշտա-մունքի հետ: Հարցը ծաղեց այն կապակցությամբ, վոր կուսակ-ցության անդամներից վոմանք մասնակցում էյին յեկեղեցական խմբական յերդեցողությանը կամ սաղմոս և ավետարան եյին կար-դում յեկեղեցում և հանդուցյալների վրա և այլն: Իրենց կոչումից հհրաժարված, յեկեղեցու հետ կապերը չիղած քահանաներ չկային էլ մեր կուսակցության մեջ. բայց մենք պետք է վոր նախատեսե-լինք, թե յեկեղեցական կաղմակերպության հետագա փլուզմանը դուզընթաց քահանաների՝ կոմունիզմին դիմելու նման դեպքեր վի-նելու յին: Ուստի, Ռեկ կի նույն վորոշման մեջ, վորը մենք արդեն առաջ բերինք առաջին կետով, վորին ընկեր Լենինն ամբողջու-

Թյամբ, առանց փոփոխութեան հալանութեան տվեց, կրօնական պաշտամունքներն սպասափորներին կուսակցութեան մեջ ընդունելու արգելքը մտցրինք:

Այդ կետն ասում ե.

«Կուսակցութեան մեջ, նույնիսկ վորպես թեկնածուներ, չընդունել նրանց, վորոնք վորեւ պաշտամունքի վորեւ սրբազնագործական պարտականութեաններ են կատարում, վորչափ ել վոր այդ պարտականութեանները աննշան լինեն: Ներկայումս այդպիսի պարտականութեաններ կատարող՝ կուսակցութեան անդամների առաջ ուլտիմատիվ պահանջ դեն է՝ խղել կապը վորեւ դավանանքի յեկեղեցու հետ, և արտաքսել կուսակցութեանից, յեթե նրանք այդ գաղղը չեն խղի»:

8. Կարո՞ղ ենք մենք արդյոք կուսակցութեան մեջ ընդունել այն բանվորներին, վորոնք իրենց կապը չեն խզել կրօնի, հավատի յեվ աստծու հետ

Մյուս, վոչ ավելի պակաս, այլ ել ավելի կարեւոր խնդիրը, վոր շուտիւմ ե իր հողվածի մեջ 1909 թվականին ընկ. Լենինը, բանվորներին, վորոնք իրենց կապը չեն խզել կրօնի, հավատի և գրում եր.

Հիշեցնենք այստեղ, վոր խոսքը 1909 թվականի մասին եր, հեղափոխութեան անկման ժամանակի, գերեզմանական լուութեան ժամանակի մասին, յերբ արժեքավոր եր ամեն մի մարդ, վոր անկեղծորեն պատրաստ եր պայքարելու ցարական ինքնակալութեան և կապիտալիզմի դեմ: Այն ժամանակ ընկ. Լենինը միանգամայն ճիշտ եր համարում դրական պատասխանը: Այն ժամանակ նա գրում եր.

«Մենք վոչ միայն պետք ե ընդունենք, այլև կրկնակիորեն պետք ե ս. -դ. կուսակցութեան մեջ գրավենք այն բոլոր բանվորներին, վորոնք պահում են իրենց հալատն աստծու վրա. մենք անպայմանորեն դեմ ենք նրանց կրօնական համոզմունքներն ամենալիտքը չափով անգամ վիրավորելուն, սակայն մենք գրավում ենք նրանց՝ մեր ծրագրի վագով նրանց դաստիարակելու համար, այլ վոչ քե նրա դեմ ակտիվ պայքար մղելու համար: Մենք քույր ենք տալիս կարծիքների ազատութեան կուսակցութեան ներսում, սակայն վորոշ սահմաններում, խմբավորման ազատութեան սահմաններում.

յում. մենք պարտավոր չենք ձեռք ձեռքի տված ընթանալ այնպիսի հայացքների ակտիվ քարոզչների հետ, վորոնք ժխտելի յեն կուսակցութեան մեծամասնութեան համար»:

Սակայն, այնուամենայնիւ, մեծագույն սխալ կլիներ, յեթե մենք 1909 թվականի մեր վորոշումն ամբողջութեամբ, առանց փոփոխութեանների կերարկեցինք նաև 1921-1924 թվականին, յերբ փոխվել եր պրոլետարիատի դերը, յերբ մեր կուսակցութեանը կառավարող կուսակցութեան եր դարձել, յերբ նա հանդիսանում ե սոցիալիստական պետութեան կազմակերպող, կառուցող կուսակցութեան: Այստեղ պետք ե վոր մենք ավելի ճշտորեն վորոշեցինք, թե կուսակցութեան մեջ թողնելո՞ւ յենք մենք այն մարդկանց, վորոնք չեն խզել իրենց կապը կրօնի հետ, վոր դեպքերում ե ինչո՞ւ: Յեվ Ռիկ Կի Բարրյուրսի 1921 թվականի վորոշման մեջ այդ խնդրի ատթիվ մենք գտնում ենք լիովին պարզ պատասխան, վորոշման 2, 3, 4, և 5 կետերում:

«2. Կուսակցութեան մեջ չընդունել բուրժուական միջավայրից յեկվոր մտավորականներին, յեթե նրանք լիակատար համաձայնութեան չարտահայտեն ծրագրի 13 կետին: Այդ կետը կուսակցութեան զարգացած, դիտակից, ինտելիգենտ անդամների համար վոչ միայն պարտադիր համարել, այլև պահանջել նրանցից, վոր այդ կետն ակտիվորեն կենսագործեն, այսինքն՝ մասնակցեն կրօնի դեմ ուղղված կուլտուր-լուսավորական գործունեւթեան:

3. Յեթե կուսակցութեան մեջ նոր մտնող կամ ներկայումս կուսակցութեան մեջ յեղած անդամների տնտեսական, ընտանեկան-կենցաղական պայմանները նրանց սերտ կախման մեջ են դնում չըջատաւող, իրենց կապը յեկեղեցուց չխզանելի հետ (որինակ գյուղացիները և բանվորների մի մասը), և յեթե այդ կախման հետեւանքով կուսակցութեան այդ անդամներն առանձին դեպքերում տատանվում են և հարկադիր անհրաժեշտութեամբ կատարում են այս կամ այն յեկեղեցական ծեսերը (որինակ, պատկը) միայն այն պատճառով, վոր դժվար ե կամ անհնարին ուրիշ կերպ ամուսնանալ դուրում, չըջատաւողների հետ մասնակցում են յեկեղեցական թաղումներին (ընտանիքի անդամները), այդ դեպքում կազմակերպութեանը կարող ե նրանց թեկնածու ընդունել և կուսակցութեան անդամութեան անցկացնել նրանց կողմից տրված համապատասխան հայտարարութեանից հետո:

4. Կուսակցութեան այն անդամները, վորոնք պատասխանատու չէինք եր գրավում, խորհրդային կամ կուսակցական ակտիվ աշ-

խառանք են կատարում, կուսակցական ծրագրի խախտման համար կրոնի բնագավառում, այս կամ այն կրոնական պաշտամունքի հետ կապ պահպանելու համար արտաքսվում են կուսակցությունից: Թեկնածուի իրեն են փոխադրվում միայն բացառիկ դեպքերում, ուշադրության առնելով անբավարար դարգացումը, հետամնացությունն այն միջավայրի, փորի մեջ վիճակված և կուսակցության անդամին դոյություն ունենալ և աշխատել, նույնպես և նրա գրաված դիրքի պատասխանատվության առաջնությունը:

5. Թույլ և տրվում առանձին դեպքերում՝ փորպես բացառություն, մասնակցել հավատացյալներին կուսակցությունը, յեթե նրանք իրենց հեղափոխական պայքարով կամ աշխատանքով հուզում հեղափոխության նրա պաշտպանությունը ամենապատանդավոր մոմենտներում ապացուցել են իրենց անձնվիրությունը կոմունիզմին: Նրանց վերաբերությունը ամանձին աշխատանք տանել նրանց վերադաստիարակման և մարքսիստական կարգավորված, գիտական աշխարհայացքի մշակման համար, փորը միայն կարող է դուրս բերել կրոնականությունը»:

Յեա կկամենայի այստեղ միայն նշել, փոր Վլադիմիր Իլյին առանձնապես անհրաժեշտ էր համարում պարզ փերապահումներ անել, փորպիսիները մենք արինք 3 և 5 կետերում: Մեր առաջ աշխարհի ինդիկ էր ծառացած. ընդհատակյա աշխատանքի չըջանում և հեղափոխության առաջին տարիներում, յերը մենք ժամանակ չունեցինք առանձին ուշադրությունը դիտելու ամեն-մի առանձին ընկերով աշխարհումացությունը և հայացքները, այդ ժամանակ մեր մեջ մտան շատ բանվորներ և դյուղացիներ, փորոնք իրենց պայքարով ապացուցեցին իրենց անձնվիրությունը հեղափոխության դործին, իրենց պատրաստակամությունը՝ դոհարերելու իրենց կոմունիզմի հաղթանակի համար: Մինչդեռ նրանք չեցին խզել իրենց կապերը կրոնի հետ: Կարծակիքություններից շատերը հարց դրին նրանց վտարելու: Մեր կուսակցության կի այդ պատճառով անհրաժեշտ համարեց ցուցումներ տալ ավելի չըջահայաց դործել, ծանրանալով կուսակցության աշխարհի անդամների դատարարությունը վրա:

Առանձնապես, իհարկե, այդ բանը նշանակություն ունի դյուղում, փորտեղ սոցիալ-կենցաղային պարադանները—առաջին հերթին՝ տնտեսության հետամնացությունը—պահպանում են դեռ կրոնական մնացորդները: Բայց քաղաքումն էլ, յերը մենք կուսակցության անդամներ մասսայորեն դրավելու ինդիկ ենք դնում մեր

առաջ (ինչպես՝ որինակ, մենք Համառուտական XIII կուսակցական կոնֆերենցիայում փորոշել ենք կուսակցության մեջ գրավել զաղգյահի բանվորներից փոչ պակաս քան հարյուր հարյուր հոգի), մենք պետք է հիշենք, փոր այստեղ էլ չի կարելի՝ այս կամ այն ընկերով գնահատականը տալիս, կրոնի մոմենտը առաջին պլանի վրա քաշել:

9. Կարելի՞ յե սոցիալիզմը կրոն անվանել

Հաճախ սոցիալիզմներից կարելի յե աշխարհի արտահայտություն յան յան, թե՛ «իմ կրոնը սոցիալիզմն է»: Հաճախ դուք կարող եք արեմոս—յե փորպական ցրականություն մեջ հոգիածների հաղթանակը «Սոցիալիզմը փորպես կրոն» վերնագրով: Չե՞ փոր փործել յեդել և բարոյականության, մարալի, ետիկայի տեսակետով հիմնավորել սոցիալիզմը: Վլադիմիր Իլյինը խորհուրդ է ապրիս այդ գեպքում ել գատել այն կապակցությամբ, թե ի՞նչ պայմաններում և ո՞վ ե տուտ աշդ:

«... Կարելի՞ յե արդյուք բոլոր պայմաններում միակերպ դատարարել սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության անդամներին այն հայտարարություն համար, թե՛ «սոցիալիզմն իմ կրոնն է», և այն հայացքների քարոզության համար, փորանք համապատասխանում են նման հայտարարության: Վոչ: Շեղումը մարքսիզմից (ապա ուրեմն և սոցիալիզմից) այստեղ անտարակույս է, սակայն, այդ չեղման նշանակությունը, նրա, աշխարհի ասած, տեսակարար կշիռը կարող է տարբեր լինել տարբեր պարագայում: Այլ բան է յեթե ազիտատորը կամ բանվորական մասսաների առաջ յեկույթ ունեցողն այնպես է խոսում, փորպեսզի ավելի հասկանալի լինի, փորպեսզի սկսի բացատրությունը, փորպեսզի ավելի ռեալ կերպով (ավելի պարզ) յեբանգավորի իք հայացքները այնպիսի տերմիններով (արտահայտություներով), փորոնք ամենապարզականներն են անգարգացած մասսայի համար: Յեվ այլ բան է, յեթե դորդն սկսում է «աստվածակառուցում» կամ աստվածակառուցողական սոցիալիզմ քարոզել (ինչպես, որինակ, մեր Լուեհաշարսիու և Կ—ի փորով): Վորչալով փոր առաջին դեպքում դատարարությունը կարող էր լինել յաբժանք կամ ազիտատորի ազատության անտեղի ճնշումն, «մանկավարժական» ներդրությունից անդամության ճնշումն, նույն չափով ել յերկրորդ դեպքում կուսակցական դատարարությունը անհրաժեշտ և պարտադիր է: «Սոցիալիզմը կը»

յուն ե» դրաւքսընը վոմանց համար անցման ձև ե կրոնից դեպի սոցիալիզմը. ուրիշների համար—սոցիալիզմից դեպի կրոնը:

Այսպէս, այս յերկու սրինակով, քահանայի մասին բերած ուրինակով*) և «սոցիալիզմը կրոն ե» դրութեան սրինակով, Լենինը հետազոտութեան մարքսիստական յեղանակի վայելուն ուրինակ տալից: Ճշմարտութեանը բացարձակ չի լինում, նա միշտ պայմանական ե, ամեն ինչ կախված ե տեղից և ժամանակից:

Իսկ ի՞նչը խանգարեց սոցիալիստների ուղիղ հայացքը կազմելուն կրոնի վրա Արեւմուտքում: Պատճառներից մեկը Լենինը համարում ե այն, վոր սոցիալիստներն Արեւմուտքում ընդհանրապէս տոկոսեութեամբ չէին պաշտպանում բանվոր դատակարարի շահերն իր ամբողջութեամբ: Շատ հաճախ այդ բանվորական շարժման արմատական շահերի գոհաբերումն եր վայրկեանական ոգուտնիքի»:

Այստեղ ել Լենինը նորից ե կրկնում շատ անգամ արդեն արտահայտած իր միտքը.

«Պրոլետարիատի կուսակցութեանը պահանջում ե պետութեան հից կրոնը մասնավոր գործ հայտարարել, ամենին «մասնավոր գործ» համարելով ժողովրդի հաշիշի, կրոնական անհավատութեանները դեմ պայքարելու խնդիրը ե այլն: Ոպորտունիստները (հարմարվողները, համաձայնողները—Յ.Յ.) այնպէս են այլանդակում գործը, իրը թե սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութեանը կրոնը մասնավոր գործ եր համարում»:

Շարունակութեան մեջ ընկ. Լենինը մանրամասնորեն կանոն ե առնում այն պայմանների վրա, վորոնք սոցիալիստների ճիշտ հայացքը կրոնի վրա աշխարհայեման հասցրին:

Ընկ. Լենինն ընդունում ե, վոր՝

«կրոնի դեմ պայքարելու խնդիրը պատմականորէ հեղափոխական բուրժուազիայի խնդիրն ե և Արեւմուտքում այդ խնդիրը նշանակալից չափով կատարեց (կամ կատարում եր) բուրժուական դեմոկրատիան իր հեղափոխութեանները կամ ֆեոդալիզմի ե մեջ-նադարյան կացութեան վրա գրոհներ տալու շրջանում: Թե Ֆրանսիայում, թե Գերմանիայում կրոնի դեմ մղած բուրժուական պա-

*) Հեղափոխութեան անկման ժամանակ, 1905—1906 թվականների հեղափոխութեան պարտութեանից հետո մեր ընկերների մի մասը տատանւեց և սկսեց վերանայել իր հայացքները հեղափոխութեան մասին: Վերջինք իստում ե այստեղ այնպէս կոչված «տատմամեղուցիների» մասին, վորոնք նեղակեցին կիսատարիստական, կիսահեղափոխական ֆրոնտներով սքողված յուրօրինակ միտքերի մեջ:

տերազմի տրադիցիա կա, վոր սոցիալիզմից շատ առաջ ե սկսվել, ինչպէս՝ որինակ, Լենինը հեղափոխութեանը Ֆրանսիայում (Ֆրանսիական Մեծ հեղափոխութեան նախորդները, նրանցից շատերն աթեիստներ եյին, անաստված-մատերիալիստներ) կամ Ֆելեր-բախը Գերմանիայում»:

Իսկ Ռուսաստանում ինչպէս:

«Ռուսաստանում, համապատասխան մեր բուրժուական-դեմոկրատական հեղափոխութեան պայմաններին, այդ խնդիրն ել դրեթե ամբողջութեամբ բանվոր դատակարարի ուսերի վրա յե ծանրանում»:

Արեւմտ-յեւրոպական սոցիալիստները՝ կրոնին վերաբերյալ անճիշտ դժի մյուս պատճառը Լենինը համարում ե այն, վոր անարխիստներն իրենց կատարյալ հարձակումների մեջ՝ կրոնի վրա, չափազանցութեանների մեջ ընկան: Այսպէս, հայտնի անարխիստ Իոհան Մոսսը իր «Կրոնական խոցը» գրքուշի մեջ այնպէս սուր ե զնում հարցը, վոր յեւրոպական սոցիալ-դեմոկրատներն այլ կոպմն են ծուռ վայրը: Լենինը խորհուրդ ե տալիս մեզ հիշել այդ, բայց վոր յերբեք փոխառել, ընդորինակել:

Սակայն Լենինը մի քանի անգամ չեչում ե, թե՝

«Ռուսաստանում պայմանները բոլորովին այլ են: Պրոլետարիատը մեր բուրժուական-դեմոկրատական հեղափոխութեան առաջնորդն ե: Նրա կուսակցութեանը պետք ե զազափարական առաջնորդը դառնա ամեն մի միջնադարականութեան, ի թիվս վորոնց ե հին, կադյոնի կրոնի ե այն նորոգելու կամ նորից հիմնավորելու, կամ այլ կերպ հիմնավորելու բոլոր փորձերի դեմ պայքար մղելու գործում ե այլն»:

10. Լենինն ոգնում ե կրոնին վերաբերվելու խնդիրը Պետական Գումայում ղեկ

Իլլիչն ոգնում եր մեր բանվորական պատգամավորներին յեյոյեթներով հանդէս գալ Պետական Դումայում: Նա սովորեցնում եր նրանց, թե ինչպէս պետք ե զնել հարցերը, ինչպէս լուսարանել նրանց, ոգնում եր ճանիւր պատրաստելուն: Ապրիլի 14-ին այդ խնդրով հանդէս յեկավ III Պետական Դումայի բանվորական ֆրակցիայի անդամ սոցիալ-դեմոկրատ Սուբիրովը: Իլլիչը գովում ե Ասուրկովին այդ ճառի համար: Յեւ կարծում եմ, վոր ողորակար ե հատկաձնիւր բերել այն ժամանակի համար նշանավոր այդ ճառից, վորպէսզի ընթերցողները կարողանան ավելի պարզ պատկերացնել

պարագաները, փոքրիկ ասթիվ իրենցը գրում էր այն ժամանակ: Չէ՛ վոր ցարական կառավարութեան ժամանակն էր այդ, յերբ դժվար էր ազատ խոսք լսել, մանավանդ թե ինչ նման խոսքն ուղղված էր լինում տիրապետող յեկեղեցու դեմ: Քաղվածքներ եմ առաջ բերում այդ թիվը 14-ի Պետական Դումայի ստենոգրաֆիական հաշվետվութեանից:

«Սուրկով (Կոստրոմսկի նահանգից) .— Պարոններ, Պետական Դումայի անդամներ: Սրբազան սինոդի մեր քննութեան առաջարկվելէք նախահաշիվը պահանջվելիք ուղղութիւնի քանակով, համեմատաբար, մեծ չէ, սակայն շատ ծանրակշիւ է իր ներքին բովանդակութեամբ: Այդ նախահաշիվը ներկայացնում է մեր տիրապետող ուղղափառ յեկեղեցու ելութեան: Կանգնած լինելով փոքր տեսակետի վրա ընդհանրապէս ամեն մի կրօնի բոլոր արտահայտութեանների վերաբերութեամբ և մասնաւորապէս կրօնական պաշտամունքի վերաբերութեամբ, մենք այլ կերպ, քան բացասականորեն, չենք կարող վերաբերվել պետական միջոցներից բոլոր կրօնական կարիքներին համար հատկացումներ անելուն: Մենք լավ գիտենք, իսկ բոլոր դարերի և ժողովուրդների պատմութեանը հաստատում է, վոր յարաբանչյուր կրօն ժողովրդի համար հաշիւ է, վորով կառավարող դատակարգերը միշտ թունավորում են ժողովրդի գիտակցութեանը և անդամարժեք են ժողովրդական գործունեյա կամբ: Յեւ ան այս նկատառումները, այս հանգամանքները պայքարի յեն կանչում մեզ յեկեղեցու կառավարական կազմակերպութեան դեմ, և, վորպէսզի մեր պայքարը աջող լինի, մենք պահանջում ենք յեկեղեցու բաժանումը պետութեանից և ընդունում, վոր կրօնը պետք է մասնաւոր դործ լինի և թե յարաբանչյուր քաղաքացի պետք է ազատորեն ընտրի այն կրօնը, վորն իրեն հաճելի չէ, և համարա այն բանին, ինչ վոր ասում է: Բայց մեզանում, Ռուսաստանում ընդհանուր-քաղաքական քաղաքացիական ազատութեանը չկա նույնիսկ նրա նվազագույն պահանջներով, բայց սակայն դրա փոխարեն մեզանում կա տիրապետող մարտնչող յեկեղեցի, մարտնչող վոչ թե պետութեան վերաբերութեամբ, այլ ժողովրդի վերաբերութեամբ, նրանց վերաբերութեամբ, ով ուրիշ կերպ է համարում, այլ վոչ այնպէս, ինչպէս մեր ուղղափառները: Մեզանում մյուս բոլոր կրօնական դավանութեանները, ինչպէս սրբազան սինոդի որեր-պրոկուրորն անվանեց, «այլադավան կազմակերպութեանները», չնայելով, իբր թե, հայտարարված ազատութեան, բոլորովին ճնշված գրութեան մեջ են

դանվում, թեկուզ միայն հենց նրանով, վոր նրանք չեն կարող ազատորեն տանել իրենց դավանութեանների պրոպագանդան: Սրբազան սինոդի որեր-պրոկուրորն ասաց, թե՛ փառք ասածու, մեր յեկեղեցին յերբեք ոպողիցիայի մեջ չի յեղել պետութեան հանդեպ: Այո, նա յերբեք այդպիսի ոպողիցիայի մեջ չի յեղել. քուցի թե յեղել են առանձին մարդիկ նրա անդամներից, վորոնք սուսկ են նրա փոխարեն: Հիշեցեք պատմութեանից Մոսկվայի միարոպոլիտ Ֆիլիպպին և դուք կտեսնեք, թե մեր յեկեղեցին վոչ միայն այդպիսի ոպողիցիայի մեջ չի յեղել, այլ նա յեղել է կառավարութեան հետ. մեկը ճնշում էր ժողովրդին, նրան ստրկութեան մեջ էր պահում, իսկ մյուսն որհնում էր այդ արարքը:

Վոչովքի համար դադանիք չէ, վոր Մոսկվայի միարոպոլիտ Ֆիլարետը, վորի կարծիքը յեկեղեցական գույքի մասին քաղված ուրեմն առաջ բերեց սրբազան սինոդի որեր-պրոկուրորը, նույնիսկ որհնեց ճորտական իրավունքը և դեմ էր գյուղացիների ազատագրութեան: (Չայնեյ՝ դործին անցեք):

Նախագահ.—Բարի յեղեք խոսելու սրբազան սինոդի նախահաշիվի մասին:

Սուրկով.—Այո, իմ դործը չէ, իհարկէ, պատմութեան խոքքը նայել, այն մասին, թե ինչպէս է սկսվել յեկեղեցու և պետութեան այդպիսի կենսակցութեանը. յես պետք է ցույց տամ միայն այն, թե ինչ հարաբերութեան մեջ է գտնվում ներկայումս ուղղափառ յեկեղեցին ժողովրդի և կառավարութեան հետ: Յեթե մենք մեկ չըջապատող միջնորդութեան ցանց ենք, կտեսնենք, վոր տիրապետող յեկեղեցու բոլոր գլխավոր կազմակերպութեանները, սրբազան սինոդի գլխավորութեամբ, տերտորեն համաձուլված մեկ քաղաքական խմբակցութեան են կազմում և իրենց քաղաքական նությունը վարում են վոչ միայն ազնվականական կառավարութեան ցուցմունքով, այլև յերգաձայնը վերցնում են «Ռուս ժողովրդի միութեան» կամբարտնով: Յեւ մենք կարծում ենք, թե չուտով կզա այն ժամանակը, յերբ մեր բոլոր յեկեղեցիները Ռուսաստանում «միութենական» գորչակներին պահեստատեղի կհանգիստանան: Մեր քաղաքական կյանքի վերջին տարիները պարզապէս չեւեցին, թե մեր սպիտակ և սև հոգեւորականութեանը, միսիոներները, քարոզիչները, վանական կրօնաւորները և այլն, իրենց ճնշող մեծամասնութեամբ, ինչպէս և ընդհանրապէս ուրիշ յերկրների հոգեւորականութեանը, կողմնակից է յեղել և կողմնակից և ամենատեսակի, ամենավարենի տեսլելային, վորը վրիժա-

ուության յետեւից ընդհանրով, պատրաստ է մարտիրոսական արշա-
նի մեջը խեղդել իր սեփական քաղաքացիներին: Յուրաքանչյուր
որ ակներե կերպով հաստատում է, թե ուղղափառ հոգեւորակա-
նությունը իր բոլոր ժողովներում, իր բոլոր համագումարնե-
րում, իր բոլոր վորջումները մեջ, իր բոլոր քարոզներում և
գրություններում թշնամական զերք է բռնում սոցիալական հա-
մասարության հանդեպ, թշնամաբար է վերաբերվում ազատու-
թյան, կուրտութեան, լուսավորութեան և ընդհանրապես այն
ամենին, ինչ վոր թանգ է և պետք է ժողովրդական մասսաներին:
(Չայն ձախից՝ բոլորովին ճիշտ է, աջից՝ աղմուկ): Նույնիսկ
այնպիսի հարցում, վորը՝ թվում է թե, պարզապես հակասում է
քրիստոնեւթյան մեր դավանած ամբողջ մօրալին, մահապառ-
մի հարցում, շատ անգամ ենք մենք համոզվել, շատ անգամ ենք
զեպք ունեցել համոզվելու, վոր հենց իսկ մեր հոգեւորականու-
թյունը հաստատապես պաշտպանում է մահվան պատիժը: (Աղ-
մուկ աջից): Այո՛, այդ նրանք, սրբազան սինոդի հեղափոխները
և նրանց յենթակա հայրերը, յերեցները, վանական կրօնավորները
և բոլոր նմանները, ինչպես՝ հայր Իլիոզորները, Վոստորգովնե-
րը, Ալփադովները, Անտոնները, Հերմոգենները, Սերաֆիմներն են,
նրանց անունը լեզուին է, — վորոնք և՛ իրենց խոսքերով և՛ իրենց
լուսթյամբ սրբագործում էին սաղմած պարանը, գնդակահարու-
թյունները, կառավարողները, կախաղանները, դահիճներին:
(Չայն ձախից՝ ճիշտ է, ձայն աջից՝ բախկան է):

Նախագահը. — Զի՞ կարելի արդյոք նախահաշվին ավելի մոտ
կանգնել:

Սուրկով. — Յես խոսում եմ մեր հոգեւորականութեան քաղա-
քականութեան մասին: Յես միայն այն ժամանակ հնարավորու-
թյուն չեմ ունենա խոսելու նրա մասին, յերբ բաժանեն յեկեղեցին
պետութեանից, և յերբ մենք հոգեւորականութեան բյուջեն չենք
չոչափի. այն ժամանակ յես, իհարկե, չեմ չոչափի այդ քաղաքա-
կանությունը, իսկ այժմ յես իրավունք ունեմ խոսելու, թե ինչ
քաղաքականութեան է վարում մեր հոգեւորականութեանը, վոր
ժողովրդական դրամներով է անդգնում: (Պուրիշկինիչ*) տեղից՝
իսկ զրպարտել չեք կարող. նախագահի գաղափարը): Սուրկով, հեր-
քեցեք այս: Ֆարաջավոր չինովնիկները նույնպիսի թշնամիներ
դարձան ժողովրդին, ինչպես և մուշկերափոր չինովնիկները:
(Գեգեչկարին**) տեղից՝ ճիշտ է): Ժողովրդի լայն մասսաները

*) Գորիշկինիչ — սե-հարցուրակային պտղամուկը:
**) Պետական Դոմայի ս.-դ. խմբի անդամ:

հիանալի գիտեն այդ, իսկ յեթե սպացուցներ են պետք ձեզ, այդ
գեպքում նախեցեք ձեր շուրջը կամ հարցրեք ձեր փխտներներին
և դուք կտեսնեք, թե ժողովուրդն ինչպես է վերաբերվում հոգե-
վորականութեանը, ինչպես են վերաբերվում լայն մասսաները,
ինչպես են վերաբերվում 20 միլիոնից ավելի հնադավանները և
ամբողջ Ռուսաստանի զանգվածը ծածկած մյուս դավանութեան-
ները կաղմակերպութեանը):

Այդ նշանավոր ճառի առթիվ, վորից մենք այս հատվածը
բերինք, Լենինը հարցնում է.

«Պե՞տք էր արդյոք ե՛լ ավելի առաջ գնալ, ե՛լ ավելի մանրա-
մասնորեն զարգացնելով աթեիստական հետեւումները: Մենք կար-
ծում ենք, վոր վոչ: Այդ կարող էր կրօնի դեմ պայքարելու չափա-
դանցութեամբ սպառնալ պրոլետարիատի քաղաքական կուսակցու-
թեան կողմից: Այդ կարող էր կրօնի դեմ մղվող բուրժուական և
սոցիալիստական պայքարի միջև յեղած սահմանադիւր ջնջելուն
հասցնել: Առաջինը, ինչ վոր պետք է կատարել ս.-դ. Փրակցիան
սե-հարցուրակային Դոմայում, պատվով է կատարված...»

«Յերկրորդը — և հաղիվ թե վոչ գլխավորը սոցիալ-դեմոկրա-
տիայի համար — յեկեղեցու և հոգեւորականութեան դասակարգա-
յին դերի քաջատուրքյունը սե-հարցուրակային կառավարութեանը
և բուրժուազիային աջակցելու մեջ նրա պայքարում բանվոր դա-
սակարգի դեմ — նույնպես պատվով է կատարված...»

«Յերկրորդը — կարելի է արդյոք ամբողջ մանրամասնութեամբ
բացատրել այնքան հաճախ չափազանց... դրութեան — «կրօնը
մասնավոր դործ հայտարարելու» հիշտ իմաստը: Այս բանը, դիժ-
բախտաբար, բնկ. Սուրկովը չարեց... Մենք չենք մեղադրում ամ-
բողջ փրակցիայի այդ սխալի համար միայն բնկ. Սուրկովին: Այդ
եղ բավական չէ: Ուղղակի ընդունում ենք, վոր այստեղ մեղքը
ամբողջ կուսակցութեանն է, վորը բավարար չափով չի պարգա-
ւաքել այդ խնդիրը):

Ընկ. Լենինի այս գնահատականը Սուրկովի ճառի մասին,
ինչպես և Լենինի մտքերի բոլոր առաջերումներն այն հարցի մա-
սին, թե ինչպես պետք է վերաբերվել «կրօնը մասնավոր դործ է»
դրութեանը, ցույց են տալիս, թե վորքան մեծ նշանակութեան է
տալիս նա այդ բանին:

1921 թվականին յես այդ թեմայի մասին գրույց ունեցա Վլա-
դիմիր Իլյիչի հետ: Դրանից ե՛լ առաջ ինձ մոտ շատ նյութեր էլին
կուսակցի (այդ՝ 1919 թվականին էր) գանազան տեղերից, վոր-
տեղ կամուրջապետները ամենատարբեր վերաբերմունքի վատնե-
ր

էյին հաղորդում կրօնի հանդես: Հիշում եմ, յես այդ նշանների հարցադրումների, հոգիածների և նամակների հիման վրա, փորձեր իրեն պատասխան էյին ուղարկված իմ հրատարակած հարցերին, փորձեք չոչափում էյին կամուխտաների վերաբերմունքը կրօնի հանդես, յես մի հոգիած գրեցի «Պրավդայի» համար Հոգիածն անվանված էր «Նախապաշարմունքներին տրվող հարկը»: Ցավակցարար, ձեռքիս տակ չունեմ այդ հոգիածը: Նրա մեջ փաստեր էյին բերվում, փոր կամուխտաները կրօնական ծեսեր են կատարում: «Պրավդայի» խմբագրությունը տատանվեց տակ՝ արդյոք հոգիածը, թե վուչ: Հոգիածը ուղարկվել էր Լենինին, և նա գրել էր հետևյալը, հոգիածը կարգադրեց հետո. «Անպաշտան տպագրել: Իսկ այդպիսի կամուխտաներին դուրս չալը տեղ կուսակցությունից»: Ինձ հետ գրուցելիս այդ խնդրի մասին կազմակերպություններին ուղարկվելիք չըջարեքականի առթիվ 1921 թվականին, Իլյինը նորից դարձավ այդ խնդրին, փորը կարեւոր խնդիր էր համարում և չեղանց. «Լավ կլինեք նշել, առաջնա, քե մեմե Ինչպես եմք վերաբերվում «կյանք մասնավոր գոյի» դրուքյանը: Այստեղ մեմե կկարողանայինք խստորեն շեշտեմք և 2-րդ Ինտերնացիոնալի մարդկանց միջև յեղած տարբերությունը»:

Յերբ 1923 թվականի ամսանը չվեղական «Պայլտիկեն» հանդեսում լույս տեսավ կամուխտան Խեղյունդի հոգիածը, փոր հենց այդ հայացքն էր պաշտպանում, իրը թե կամուխտաները կրօնական է մասնավոր դործ համարեն կուսակցության ամեն մի անդամի համար, յես հիշեցի, թե ինչպես Լենինը միշտ խստորեն և դատապարտում այդ հայացքը, խարանում էր այն փորպես մարք բիզնիս աշխուղակում, և յես իմ հոգիածով «Մոլոդայա գվադ դիա»*) հանդեսում կատարեցի այն խնդրը, փորն այն ժամանակ առաջ քաշեց Լենինը ինձ հետ խոսակցելիս:

11. Կրեականություն մասին **)

(«Դատակարգերը և կուսակցությունները նրանց վերաբերմունքի տեսակետից կրօնի և յեկեղեցու հանդես»): «Սոցիալ-դեմոկրատ» № 6, 1909 թ. 4 (17) հունիսի: Ն. Լենին, Յերկերի ժողովածու, հ. XI, մ. 1, Պետերսբուրգ, էջ 260—268)

Լենինը չափազանց ուշադրությամբ հետևում էր այն պայքարին, փոր տեղի յեր ունենում Պետական Դումայում: Վուչյով

*) Այդ հոգիածը մոեղ է իմ «Ինչպես են ծնվում, աղբում և մեռնում առաքածներն ու առաքածուհիները» գրքի 2-րդ հրատարակության մեջ: 2-րդ հրատարակում է լրացված հրատարակությամբ: Հրատ. «Մրտանայա նով» 1924 թ.:

**) Կրեականություն—հոգեվորականության իշխանություն, յեկեղեցու տիրապետության կազմակերպություն:

Պետական Դումայում տեղի ունեցող դատակարգերի և կուսակցությունների այդ պայքարից այնպիսի պարզ հետևություններ չբուխեց, ինչպես Լենինը: Նրա համար Դումայում տեղի ունեցող վիճաբանությունների հետևից հրապարակ և գալիս դատակարգերի պայքարը Դումայից դուրս, դյուղում, քաղաքում: Դումայական տրիբունայի վրա նա նայում էր, փորպես հեղափոխական տրիբունայի վրա: Դումայում մեծամասնությունը այն ժամանակ կալվածատերերի, հոգեվորականություն, ունեվոր դյուղացիության կողմն էր: Ամենաաղքատ դյուղացիությունը և բանվորը չառ թույլ էյին ներկայացված այնտեղ:

Յեվ ահա, յերբ այդ Պետական Դումայում 1909 թվականի հունիսին սինոդի նախահալի քննարկումն էր կատարվում, յերբ այնտեղ հարց էր դրված հոգեվոր կուղումից հրաժարվածների իրավունքները վերադարձնելու մասին և հնամենական համայնքների մասին, Լենինը մի հոգիած գրեց «Սոցիալ-դեմոկրատ» լրագրում 1909 թվականի հունիսի 4-ին: Նա ամենաուշադիր կերպով ուսումնասիրում է այն, ինչ փոր առում են կալվածատերերը, տերտերները, փաստարանները, դանադան ազանդների և կուսակցությունների պատկանող դյուղացիները: Յեվ այդ հատերի և յեսյուսիների հիման վրա Լենինն ուրվազծում է հոգեվորականություն վրա յեղած դանադան հայացքների հետագա անխուսափելի դարգացման պատկերը, նախատեսում է իսկական կրեական (տերտերական) կուսակցության կազմակերպումը, բաց և անում դանադան դատակարգերի և կուսակցությունների վերաբերմունքի իտական իմաստը հոգեվորականություն հանդես:

Յեվ ահա առաջին հետևումը, փոր Լենինն անում է այդ հետադատություններից և դիտողություններից 1909 թվականին, հանդում է նրան, թե «մարտնչող կրեականությունը Ռուսաստանում փուչ միայն պատրաստ կա, այլև պարզապես ուժեղանում է և չարունակ ափսի յե ուժեղանում և կազմակերպվում»:

«Մինչդեռ մինչև այդ, ուսական «նարոդնիկներն» ու լիբերալները յերկար ժամանակ միխիթարում էյին իրենց կամ, ափսի ճիշտ, խարում էյին իրենց այն «թեորիայով», թե Ռուսաստանում մաքառնող կրեականություն համար հոգ չկա, յեկեղեցու իշխանների համար հոգ չկա աշխարհիկ իշխանություն գեմ պայքար մղելու համար և ոչին: Նարոդնիկական և լիբերալական այլ պատրանքների թվում մեր հեղափոխությունը ցրեց նաև այդ պատ-

բաներ: կղերականութիւնը գոյութիւն ունի քաղաքի մէջ, մինչ լրութեամբ և անձեռնմխելութեամբ գոյութիւն ունի խնդիրները: Առաջնութեամբ և բարեկամութեամբ անհատական իշխանութիւնը ծածկում էր «հասարակութեան» և ժողովրդի նշանակութեանը պաշտպանութեանը, «ճորտութեան Փարաջափոր պաշտպանների պաշարը»՝ «ստոր ամբոխի» գեմ՝ մասնավորապես: Առաջին իսկ խրամատը, վոր բացին «հեղափոխական պրոլետարիատը և գյուղացիութիւնը ճորտատիրական ինքնավարութեան մեջ, գաղանին հայտնի դարձրեց»:

Չուղիթացարար Լենինը պարզաբանում է, թե ինչու սեակցիան դատարարներ և կուսակցութեանները 1905 թվականից առաջ չէին ձգտում դեպի ձեռնարկութեամբ կուսակցական քաղաքական կազմակերպութիւն: Նրանք այդ անում էին վոր թե այն պատճառով, վոր թույլ էին, այլ այն պատճառով, վոր սեակց և չին, անհատական կերպով տիրապետում էին և ինքնուրույն դատարարապետ քաղաքական կազմակերպութեամբ կազմակերպութեամբ անհատականութիւնը չէին տեսնում: Պրոլետարիատի և բուրժուական ղեկավարութեան առաջագեմ խափելի կազմակերպութեամբ 1905 թվականին առաջ քաշեց նաև սեակցիայի կազմակերպութեամբ: Մասնաւորապէս գեմ չի կարելի արդեն միայն չին մտքակով պայքարել:

«Պետք է դուրս գալ ինքնուրույն քաղաքական կազմակերպութեանների առարկեղ. պետք է վոր միացալ ազնվականութեան խորհուրդը սե հարյուրակներ կազմակերպել և ամենաանհատական ղեկավարութեան ծախել: պետք է վոր «յեկեղեցու իշխանները—յեպիսկոպոսները» սեակցիան հոգեւորականութեանից ինքնուրույնութ կազմակերպելին»:

Սկզբում տերտերները կոծկում էին այն վատը, վոր իրենք կղերական (տերտերական) կուսակցութեան են ստեղծում, վոր իրենք ինքնուրույն կազմակերպութեան են ձգտում, վորպէս իրենց քաղաքական կենտրոնն ունենան: 1909 թվականի ապրիլի 16-ին Միտրոֆան յեպիսկոպոսը վորձում էր շատ անմեղ պատկերացում տալ թե ինչու տերտերները Պետական Դումայում հոգեւորականութեան խմբակ ստեղծեցին. «ուսական ուղղութեամբ հոգեւորականութեան կղերականութեան մասին խոսելու հարկ չկա», հանգստացնում էր յեպիսկոպոսը: Իսկ մեկ-յերկու ամսից հետո սե-հարյուրակա յեպիսկոպոս Յեպիսկոպ Պետական Դումայում կարգաց Դումայի հոգեւորականութեան վորջումը, վորի մեջ առմում էր. «դումայական ուղղութեամբ հոգեւորականութեանը ձեռք

մեծամասնութեամբ գտնում է... վոր հանուն հեղափոխ յեկեղեցու եպիսկոպոս և տիրապետող դիրքի քաղաքական չեն վոր չ քաղաքականութեանը հանձնարարի համար վոր հեղափոխական համայնքների բացման ծանուցողական կարգը, վոր հեղափոխական հոգեւոր անձերին սրբազնագործ պաշտոնյա անուն տալը»: Այստեղ արդեն առկա յե ամենագուտ կղերականութեանը:

Թիւնույն Յեպիսկոպ յեպիսկոպոսը 1909 թվականի ապրիլի 14-ին պաշտպանում է յեկեղեցու բացառիկ իրաւունքը այս կամ այն բարեփոխումները մտցնելու, վորոնք հաւատացալներին են վերաբերում. «Զե՞ վոր յեկեղեցին,—ասում է նա,—առաված յին հիմնարկութեան և և հալիտեական, նրա որեւէները անսխալ են, իսկ պետական կյանքի իդեալները, ինչպէս հայտնի յե, մրտապան փոփոխութեանների յեն յինթարկում»: Հիշեցնելով, թե ինչպէս մի ժամանակ Յեկատերինա կայսրուհին հետ իրեց յեկեղեցական դուքերը, Յեպիսկոպին հիշեցնում է, վոր «յեթե յեպիսկոպոսին են հանձնված քրիստոնեական հոգիները, ապա որեւէն առաջիկ ևս պետք է հանձնվեն յեկեղեցական դուքերը»: Յեկեղեցին հոգեւոր մայր է, իսկ Դումայի պատգամավորները ամենեւին ժողովրդական ներկայացուցիչներ չեն, այլ նրա «հոգեւոր վորդները»:

«Մեր առաջն է չ—գրում էր Լենինը— դուտ կղերականութեանը»: Յեկեղեցին պետութեանից ավելի բարձր է, ինչպէս վոր հալիտեականը և առաված յինը ավելի բարձր են ժամանակավորից, յերկրավորից: Յեկեղեցին չի ներում պետութեան յեկեղեցական դուքերի գրավման համար: Յեկեղեցին իրեն համար նախամեծար և տիրապետող վիճակ է պահանջում...

«Սրանք Փարաջափոր չինոփիսկներ չեն, ինչպէս արտահայտվեց սոցիալ-դեմոկրատ Սուրկովը, այլ ճորտութեան Փարաջափոր պաշտպաններ: Յեկեղեցու ֆեոդալական (ճորտատիրական) արտանութեանների պաշտպանութեանը, միջնադարյան բացարձակ պաշտպանութեանը—ահա յերբորդ-դումայական հոգեւորականութեան մեծամասնութեան քաղաքականութեան էլութեանը»:

Լենինն ընդունում էր, վոր դումայական տրեւուման, ի միջիայաց, մենք պետք է ոգտագործելինք և՛ նրա համար, վորպէսզի մերկացնելինք յեկեղեցու և կրոնի շահագործական գերը, վորպէսզի պայքարելինք հոգեւորականութեան և կրոնի գեմ, և՛ նրա համար, վորպէսզի ցույց տալինք թե ինչումն է բուրժուազիայի մի մասի հոգեւորականութեան գեմ դուրս գալու էլութեանը:

Լենինը տեսնում էր, Վոր ասյ ժամանակի բուրժուազիայի մի
մասը (կադետներն ու սկայարրիստները) հակամետ են պաշտպա-
նելու վորոշ ուղղումներ, ուֆորմներ (ինչպես այժմ՝ ֆերանդորդ-
չականներն ու վերածննդականները յեկեղեցում, պատրաստ են
նույնիսկ պաշտպանության տակ առնել հնածեղայաններին (այն ժա-
մանակ Մոսկվայի հարուստ հնածեղայան-վաճառականների գրաս-
ներով հրատարակվում էր սկայարրիստներին «Պոլոս-Մոսկվի» ռե-
բազիլը)։ Սակայն այդ պարոնները, ինչպես և ու-հարյուրակները
գործնականորեն աշխատում էին պաշտպանել կրոնն ու յեկեղեցին
Այս կողմից նրանք նույնիսկ այլևի վնասակար էին անվերապա
աւ-հարյուրակայներին, Վորովհետեւ աշխատում էին կոմկե-
գործի էյությունը։ Ինչի՞ համար ե լալիս, որինակ, «ձախ» սկայ-
բրիտտ Կապուստինը։ Լենինը հողվածում ատա՞յ ե բերում նր-
խոսերը։

ժողովանց կոպիտ, չափազանց հնացած, չափազանց քուրջացած,
նպատակին չհասնող գոնե մեկ քանի միջոցներն ավելի նուրբ, ա-
վելի կատարելագործմամբ միջոցներով փոխարինելու համար :

Ամէլարդ չի լինի Լենինի այդ խոսքերը հիշել մեր որերում, յերբ՝ իբրեք, յեկեղեցու և կրօնի այդպիսով «վերանորոգում» և տեղի ունենում, այսինքն՝ վերացումն նրանից այն բանի, ինչ վար կարող և անսահմանապես յետ հիշել աշխատավորների անսահման գիտակցութեամբ:

Նախընթաց հոգւածում մենք արդեն քաղվածքներ առաջ բերինք բանվորական պատգամավոր Սուբկովի ճառից: Դրամայում այդ միակ ճառն էր, վոր հոգեվորականութեան և կրօնի հանդեպ հեղափոխական տեսակետ հրապարակ բերեց:

Իսկ ի՞նչպես էր իրեն պահում Պետական Դրամայի գլուխացիական մասը: Լենինը մի անանձին ուշադրութեամբ կանգ է առնում գլուխացի-արուղովիկ Ռոժկովի ճառի վրա: Պետք է ասել, վոր այն ժամանակի համար այդ ճառը իբրեք վոր նշանավոր ճառ է: Վո՛չ, ձեր առաջ կանգնածը մի անաստիք չէ, — Ռոժկովը հալատաւյալ է: Սակայն նրա խոսքերի մեջ ճանաչվում և խոստահույց, դեպի ապստամբութեամբ բարձրացող գլուխացին:

«Յեւ ձեռն ասեմ, հենց վոր աշխարհ և դալիս մարդը, ամենից առաջ նրան պետք է անուն գնել, և ահա, յեթե միայն տատիկին ուղարկենք, նա յերկխոսին տանում է քահանայի մոտ, և տատիկին էլ ուրիշ կերպ չի գնում, բայց յեթե 10 կոպեկ փողով և հացով — ցորենի հացով, այսպես 9—10 Փունտ կշռող կարկանդակով, վոր արժէ 20 կոպեկ: Յեւ ահա, ուրեմն, անունը արժէ 30—35 կոպեկ, յերեխային մկրտելը 50—90 կոպեկ: Այդ գնեք յետ գիտեմ, նրանք գոյութեան տենեն Կուբանի, Թերսկու և Ստավրոպոլի նահանգների մարզերում. և վորովհետեւ յետ այնտեղ ապրել եմ, յետ այդ զիտեմ: Ինձ համար չառ ծանոթ է, բայց յետ չեմ կարող չասել, թե ինչ է կատարվում, յերբ մենք ապաշխարում ենք և ուղում ենք հագորդվել. այստեղ էլ զրամաշորթութեամբ. յերբ դուք խոստովանութեան ևք մոտենում, պետք է ձեր ձեռքին մի մոմ ունենաք և 2—3 կոպեկ էլ փող գնեք (Գուլկինը տեղից՝ ի՞նչպես չեք տաւում): Յեւ ահա այդ մոմերը պատկերների առաջ չեն վառվում, այլ պարտում են մի անանձին արկղի մեջ և յետ են դարձվում յերեխային, և դրա համար քահանան փող է ստանում: Պատկն արժէ 8—25 ուրբի, այդ — ինչպես վոր իրեն՝ քահանայի քեֆն է. այս բոլորից հետո, յերբ դուք հենց նոր եք նշան դրել, պետք է գնաք տեր հոր մոտ, տանեք մեկ շիշ ողի, գակուսկաներ և մի Փունտ թեյ, իսկ յերբեմն այնպիսի բաներ են հարցնում, վոր յետ նույնիսկ վախենում եմ ասել արիւրեւայից: Վերջին ոճման կարգը կատարելն արժէ 3 ուրբի (Գուլկինը տեղից՝ այդ ի՞նչ նշանակու-

թյուն է, այդ ի՞նչ անկարգութեան է, այդ ի՞նչ բան է: Չախից աղմուկ և ձայներ՝ լուր, Գոյուրբով: Նախագահողի զանգակը): Յետ առում եմ միայն այն, ինչ վոր մենք վերապրում ենք: (Չախից՝ թեթեւակի): Գանք թաղմանը: Յեթե դին առանց տերտերի տանենք, քահանան միայն յեկեղեցում կարգ կկատարի, այդ դեպքում փոքրահասակի համար պետք է վճարել 50 կոպեկ, իսկ մեծահասակի համար՝ 1 ուրբի, իսկ յեթե ուղենաք, վոր քահանան հոգարկավորի մինչև յեկեղեցի և յեկեղեցուց էլ մինչև գերեզմանատուն, այդ դեպքում 10—ից մինչև 20 ուրբի: Յեւ ահա, պարոններ, յեթե միայն վորեւե մեկը փողի պահապարկութեան տենենա, յետ ձեզ պետք է ստեմ, թե վորքան ամեն տեսակի վերապրանքներ պետք է կրի քահանայից, միայն թե նա խայտառակ չանի»:

Լենինն առանձնապես շեշտում է, թե ինչպես Ռոժկովը «միամտարար սկսեց պատմել մերի, անպաճույճ ճշմարտութեանը հոգեվորականութեան տուրքերի մասին, տերտերների դրամաշորթութեան մասին, այն մասին, թե ինչպես են պահանջում անուանութեան համար, բացի փողից, «մի շիշ ողի, գակուսկաներ և մի Փունտ թեյ, իսկ յերբեմն էլ այնպիսի բան են հարցնում, վոր յետ վախենում եմ ասել արիւրեւայից»:

Այդ ճառի առթիւ Լենինն ասում է.

«Գեղջիկական պարզ ճառը տուրքերի մասին, Զիտակատարութեան համար նշանակված «սակագինի» նկարագրութեամբ ավելի յեն հեղափոխականացնում մասնաւորին, քան ամեն տեսակի թերտերական կամ տակտիկական հակադրողական և հակոյեկեղեցական հայտարարութեանները:

Մեկը կարող է մտածել, թե ի՞նչպիսի խոսքի աղատութեան և յեղել Պետական Դրամայում: Սակայն պետք է գիտենալ, վոր Ռոժկովին թույլ էլ չտվին ավարտելու իր ճառը և նախադաշը զրկեց նրան խոսքից սե-հարցութեային Դրամայի մեծամասնութեան աջակցութեամբ:

Մեր առջևին է մի կրօնատեր գլուխացի: Բայց ինչպե՞ս նման չէ նրա վերաբերմունքը կրօնին և յեկեղեցուն այն պարոնների վեհաբերմունքին, վորոնք յեկեղեցին մեջոց են համարում մասնաւորին տիրապետելու համար: Յեւ Լենինը պատասխանում է.

... «Ռոժկովները անդադրապաճ, անդիտակից, ճնշված, անինքնուրույն ցար ու ցրիվ հեղափոխական բուրժուական դեմակրատիայի ներկաբացուցիչներն են, վորը, սակայն, իրեն մեջ հեռու-

փոխական եներգխայի զեռ շատ ու շատ անսպասելի պաշար են թագ-
ցինում կալածատերերի, տերտերների, ինքնակալության զեռ
պաշար մղելու համար:

1917 թվականի ուսուսական հեղափոխությանը և հետևյալ
տարիներին պաշարը ամբողջովին արդարացրին դասակարգերի
և կուսակցությունների՝ յեկեղեցու և կրոնի հանդեպ ցուցարեւած
փերաբեթմանքի այն բնութագրերը, վոր սովեց իննին 1905—1909
թվականներին: Իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ հոգե-
վորականությունն ոգնում էր գինյորներին սպանողանոց քշելու
(«հավատի, ցարի և հայրենիքի համար») հուլիսի բազալիստներն
անհրաժեշտ էլին համարում աջակցել իրենց հախառակից զինվո-
րականներին և գովարանել «Քրիստոսով մեր յեղբայր Լյուդ-Չոր-
ջին»: 1917 թվականի ամառը Մոսկվայում յեկեղեցական ժողով և
գումարվում, վորը փերականգնում և պատրիարքությունը, ստեղ-
ծում յեկեղեցական կենտրոն քաղաքական պաշարի զեկալարու-
թյան համար: Մեր առջևին և կղերական կաղմակերպությունը,
պատրիարք Տիխոնի գլխավորությամբ: Այդ կաղմակերպությունը
կաղված և սղխտակ-լվարդիականներին— կաղեաների քաղաքա-
կան կենտրոնի հետ, նրան քծնում են, նրան որհնում են եսերներն
ու մենչեփիկները, և չխոսենք արդեն կաղխալիստների և կալ-
վածատերերի մասին:

Դա մարանչող յեկեղեցի յե. նա պատերազմում և, նա կաղ-
մակերպում և «հաուսյան գնդեր», «սուրբ խաչի դրոմ ինաներ»
և այլն: Յեկեղեցին բանաղրում և հեղափոխությունը և բայլչիկ-
ներին, կոչ և անում ակտիվորեն գիմաղրել ինորհրդային իշխա-
նությանը:

Բայց հեղափոխությունը հաղթում է: Յեկեղեցին բաժանված
և պետությունից: Այն ժամանակ հոգեվորականության մի մասը
նորից փորձ և անում ներկել, նորոգել կրոնը: «Կենդանի», «նորոգ-
ված», «փերածնված», «հին-առաքելական» և այլն և այլն—այս
ամենը միայն միևնույն փորձի տարբեր անուններն են: Դրա զիմաց
չեղած, չտեսնված չափերի յե համում հակակրոնական պրոպա-
գանդայի աջողությունը, լայն ալիքով հորդանում, շարունակ ա-
վելի խորանալով վողողում և մասսաներին անաստվածությունը,
աթերիզմը: Այդ պաշարում միակ հետեվողական դասակարգը
հանդիսացավ պրոլետարիատը, ամենաանաստված դասակարգը,

ամենախոր և հիմնական կերպով իր կապերը յեկեղեցու և կրոնի
հետ խորդ դասակարգը:

Սակայն չմոռանանք, վոր զեռ այժմ ևլ դյուզացիության մեջ
«հեղափոխական եներգխայի անսպասելի պաշարներ կան՝ կալվածա-
տերերի, տերտերների զեռ պաշարելու համար», վորոնց մա-
սին 1909 թվականին խոսում էր Լենինը և վորոնք այժմ ևլ զեռ
ամենեկին չեն սղառված: Չմոռանալ այս այն պատճառով, վոր
մենք դեռ չենք հաղթել հոգեվորականության ու կրոնի հա-
կաղես ալեհանետալմաց գյուղացիական միջավայրում: Հիշենք
Լենինի ցուցումները, թե պետք և հեղափոխականացնել դյուզա-
ցուն վոչ թե թեորետիկական դասողություններով, այլ այնպիսի
կենդանի փաստերով և որինակներով, վորոնք մոտ են նրան և
հասկանալի:

12 Ի՞նչ գեանոտական եր ցալիս Լենինը Լեվ Տոլստոյին յեվ տոլստյականներին

(Չարին բուսթյամբ հակառակ չկենալու առթիվ)

1908 թվականի սեպտեմբերի 11-ին Լենինը մի հոգված գե-
տեղեց «Պրոլետար» (№ 35) ընդհատակյա լրագրում «Լեվ Տոլ-
ստոյը՝ վորպես ուսուսական հեղափոխության հայելի» վերնագրով:
Լենինը պարզաբանում է.

«Մեծ գեղարվեստագետի անվան համեմատությունը հեղափո-
խության հետ, վարը նա պարզապես չհասկացավ, վորից նա պար-
զապես փուլապեց, առաջին հայացքով կարող է տարորինակ և
արհեստական յերելվալ: Հայելի չանվանե՞մք այն, ինչ վոր, ալ-
ներև կերպով, յերելվալթները նիշտ չի արտացոլում»:

Լենինը բացատրում է, թե այդպիսի մեծ գեղարվեստագետը,
ինչպիսին Տոլստոյն է, պետք է վոր անդրադարձներ մեր հեղա-
փոխության գոնե մի քանի կողմերը: Յեվ Լենինը հարց է տալիս,
թե ինչի՞ց են առաջ գալիս տոլստոյականության խորագույն հակա-
սությունները, մեր հեղափոխության վերապիսի քերություններ և
սություններ են անդրադարձնում նրանք: Լենինը Տոլստոյին
քուլություններ են անդրադարձնում (հասարակականի բովանդակության ի-
մաստով):

«Հակասությունները՝ յերկերի, հայացքների, ուսմունքնե-
րի մեջ Տոլստոյի շղորդում իրոք վոր աղաղակող են: Մի կողմից

նկարագրութիւններն այն բանի, թե ինչպէս եր ապրում է սրբ-
բարում բանվոր դասակարգը զանազան ժամանակներում գնադան
յերկ ներում: Այլապէս, ինչպէս նա կարող եր գրել, վոր այն
հարցին, թե ինչպէս եր ապրում բանվոր դասակարգը, պատաս-
խանի անգամ նման բան ել չկա:

«Միևնույն ուղղութեան պատկանող պատգամավորները զեղ-
զեղ գրքեր են գրում այն մասին, թե ինչպէս եր ցափում էյուդո-
վիկոս X]—ի փոքր, ինչպիսի անտեղի բան էյին անում անգլիական
Յեւիզայեան, Իան IV և ուրիշ եյին միևնույնները և թե ինչպիսի
վտանգավորներ և կոմեդիաներ էյին գրում հեղինակները այդ թա-
գափորների, նրանց սիրուհիները և միևնույնների գլխաւորութեան
համար»:

Իհարկէ, ճիշտ է, վոր ահագին քանակութեամբ գրքեր են
գրված այն մասին, թե ինչպէս եր ցափում էյուդովիկոսի կամ
Նապոլեոնի կամ մի այլ ցարի փոքր: Բայց ինչպէս կարելի յեր
չնկառել բանվոր դասակարգի դրութեան մասին յեղած ամբողջ
սոցիալիստական գրականութիւնը: Այդ հարցին պատասխանում է
ինքը՝ Տոլստոյը, թե ինչպէս եր նա ուսումնասիրում բանվոր ժո-
ղովրդի կյանքը:

«Միևնույն, — գրում է Տոլստոյը, — պատասխանն այն հարցին,
թե առաջ ինչպէս եր ապրում բանվոր ժողովուրդը, կարող է
տալ միայն կրօնի՝ վորպէս ժողովուրդի կյանքի անհրաժեշտ հիմ-
քի, ճանաչումը, ուստի և պատասխանը այն կրօնների ուսումնա-
սիրութեան մեջն է, վորոնց զաւանում էյին ժողովուրդները և վո-
րոնք ժողովուրդներին այն գրութեան մեջ գրին, վորոնց մեջ էյին
գտնվում նրանք»: (Է. Ն. Տոլստոյի «Ինչ է կրօնը և ինչո՞ւմն է
նրա էյութիւնը». Մոսկվա 1917 թ. Հայտարարութիւն «Զաղ-
րուգ», էջ 46):

Լենինը չեր սահմանափակվում այդ հակասութիւնների քն-
նադատութեամբ և այդ հակասութիւնների մասնաճեղքում: Նա
նչեղ, թե Տոլստոյի հայացքներն ատմաճանաչատիւութիւնները մեր
հեղափոխութեան, վորպէս գյուղացիական բուրժուական հեղա-
փոխութեան ատմաճանաչատիւութիւններն են:

«Հակասութիւնները Տոլստոյի հայացքներում, այդ տեսակե-
անց, խիստական հայեյի են այն հակասական պայմանների, վորոնց
մեջն եր գրված գյուղացիութեան պատմական գործունեյութիւնը
մեր հեղափոխութեան մեջ: Մի կողմից, ճորտատիրական ճնշման
և հետեւիքութեան ուժեղ քայքայման զարկերը ատկութեան, քիմա-

իւնդրութեան և հոստահատ վճարականութեան յետեր վտանգեցին:
Զգտումը՝ հիմնովին ավելւորել է՝ կաղոնների յեկեղեցին և՝ կաղ-
վածատերերին և կաղվածատիրական կառավարութիւնը, վոչնչաց-
նել հողատիրութեան բոլոր հին ձեւերն ու կարգերը, մարքել հո-
ղը, վոտիկանական—դասակարգային տեղ տեղեկ աղաւտ և իրա-
վահալատար մանր գյուղացիների հանրակացարան, — այդ ձգտու-
մը կարծիք թեյի պէս և անցնում գյուղացիների ամեն մի պատ-
մական քայլի միջով մեր հեղափոխութեան մեջ և, անտարակույս,
Տոլստոյի գրվածքների գաղափարական բովանդակութիւնը չատ
ավելի համապատասխանում է գյուղացիական այդ ձգտմանը, քան
վերացական «քրիստոնեյական անարխիզմին», ինչպէս յերբեմն
գնահատում են նրա հայացքների «սխաւմը»:

Զաւաղանց արժեքավոր եր անջատել վոչ միայն Տոլստոյի,
այլև ամբողջ ուսումական աղանդավորութեան ուսմունքի մեջ այն,
ինչ վոր փոքրիշատե հեղափոխական է, ինչ վոր դրդում եր գյու-
ղացիներին՝ բողոքելու ինքնակալ պետութեան դեմ: Մենք արդեն
մասնաճեղքեցինք Լենինի հողամեծներում. «Դասակարգերի և կուսակ-
ցութիւնների հարաբերութեան մասին՝ կրօնի, յեկեղեցու հանդեպ
Պետական Դումայում», թե ինչպէս Լենինը կարողանում եր նշել
արտադրիկ-գյուղացի Ռոմկովի յելույթների մեջ գյուղացիական
բողոքի հեղափոխական կողմը կրօնական կաղմակերպութիւնները
նողկալի արարքների դեմ: Հատկապէս Լենինն եր կողմնակից,
վորպէսզի մենք ցարական ինքնակալութեան դեմ պայքարելու ժա-
մանակ աշխատանք տանելինք աղանդավորութեան մեջ: Ընկ.
Վ. Բոնչ—Բրույեյիչին մեր կուսակցութիւնը հանձնարարել եր
«Ռասսոյկա» հանդեսը հրատարակել, վորի մեջ չեկտվում էյին ա-
ղանդավորութեան հեղափոխական պայքարի բոլոր արտահայտու-
թիւնները: Սակայն Լենինը տեսնում եր, վոր տոլստոյականու-
թեան մեջ՝ կազմածի յեկեղեցին, կաղվածատիրական կառավա-
րութիւնը, հողատիրական կարգերը խիստ քննադատութեան յեկ-
թարկելու հետ միասին, միաժամանակ կա նաև հեղափոխութեան
համար ամենապատեղաւոր մի կողմ—այդ՝ չարիք հաղաւտի չկե-
նալու մասին յեղած ուսմունքն է: Լենինը տեսնում եր, վոր այդ
ուսմունքն ել նույնպէս հայելի յե, արտացոլումը այն բանի, ինչ
վոր ապրում եր գյուղացիութեան մեջ:

«Մեր հեղափոխութեան մեջ գյուղացիութեան փոքր մասը ի-
րոք վոր կափում եր, գոն մի կերպ կաղմակերպվելով այդ նպա-
տակի համար և վորքապոյն մասը վոտքի յեր կանգնում գինա-

վառ ձեռքերով բնաջինջ անելու իր թշնամիներին, վոճչացնու-
ցարահան ծառաներին և կալվածատիրութեան պաշտպաններին :
Գյուղացիութեան մեծ մասը լալիս և աղոթում էր, խելքին դոռ-
եք տալիս և մտորում, խնդիրներ եր գրում և «բարեխոսներ ուզար-
ջում»,—ճիշտ Լեւ Նիկողայեւիչ Տոլստոյի վոգով : Ինչպես վար-
միշտ լինում և այդպիսի դեպքերում, տոլստոյական ձեռնարհու-
թյունը քաղաքականութեանից, տոլստոյական հրաժարումը քաղա-
քականութեանից, նրանով հետաքրքրվելու և այն հասկանալու
բացակայութեանը անում էին այն, վոր գիտակից և հեղափոխա-
կան պրոլետարիատն յետեւից գնում էր փոքրամասնութեանը,
իսկ մեծամասնութեանը վորքան եր այն անակցրունք, ստորաբարձ,
բուրժուական ինստիտուցիաների, վորոնք կաղեւտ անվան տակ վա-
զում էին արուղովիկներ ժողովարանը, Ստալիպինի նախառե-
նյակը, աղերսում, սակարկում, հաշտեցնում էին, խոստանում է-
լին հաշտեցնել,—մինև վոր նրանց դուրս վոնկեցին զինվորի կոչկի
քացիով : Տոլստոյական գաղափարները—դրանք թուլութեան հայելին
են, մեր գյուղացիական ապստամբութեան թերութեանները, նա-
հապետական գյուղի փափկամորթութեան և «անստարարական
գեղեցիկ» բրտացած յերկշուութեան անդրադարձումը :

Լենինը 1905—6 թվականների զինվորների ապստամբու-
թյունների որինակով ցույց և տալիս, թե ինչպես գյուղացիական
ապստամբութեանների այդ թույլ կողմը, այն ժամանակի մեր
գյուղացիական բուրժուական հեղափոխութեան թույլ կողմը
չարժման ջարձախմբան հասցրեց :

«Զինվորը համակրութեամբ սոցյուզված էր ղեպի դյուղացիա-
կան գործը. նրա աչքերը բոցավառվում էին, յերբ միայն հի-
շում էր հողի մասին : Շատ անգամ իշխանութեանը զորքերում տն-
ցել և զինվորների մասսայի ձեռքը, սակայն այդ իշխանութեան
վճռական ոգտագործումը գրեթե չի յեղել. զինվորները տառան-
վում էին. մի քանի ժամից հետո, վորեւե ատելի պետի սրանելով,
նրանք մնացածներին ադատում էին բանտարկութեանից, բանակ-
ցութեան մեջ էին մտնում իշխանութեան հետ և ապա զնդակահա-
րութեան ատափն էին կանգնում, սրտկում էին սոցյու տակ, նո-
րից գնում էին իրենց վիզը լծի տակ,—բոլորովին Լեւ Նիկոլա-
յեւիչ Տոլստոյի վոգով :

Տոլստոյի մասին գրած այս հոդվածը ցույց և տալիս, թե Լե-
նինին վորքան հակառակ էր վորեւե անհակառակութեան, թե վոր-
քան ստեղծ պետք է լինի այն ամեն մի իսկական հեղափոխականի :

Տոլստոյը հեղափոխական չէր, ինչպես վոր շատերն են փորձել ու
փորձում են նրան ներկայացնել : Չնայելով վոր Տոլստոյը բուր-
ժուական պետութեան քննադատական անփոխարինելի նմուշներ և
տվել, նույն ինքը Տոլստոյը շատ մարդկանց յետ և սրհել այդ
բուրժուական պետութեան դեմ լուրջ պայքար մղելուց : Ահա թե
ինչ էր դրում Լենինը իր հոդվածի վերջում Տոլստոյի մասին .

«Պատմական—անտեսական պայմանները բացատրում են և՛ մաս-
սաների հեղափոխական պայքարի ծագման անհրաժեշտութեանը և՛
նրանց անպատրաստ լինելը պայքարի համար, տոլստոյական չա-
րին հակառակ չկենալը, վարը առաջին հեղափոխական կամպանիա-
յի պարտաւթյան ամենալուրջ պատճառն է յեղել» :

Սակայն Լենինը համոզված էր, թե գյուղացիական ապրա-
տամբութեանների զարգացման այդ շրջանը կանցնի :

«Ասում են,—գրում էր նա,—վոր ջարդված բանակները լավ
են ուսանում» :

Լենինը համոզված էր, վոր գյուղացիութեան և գյուղացիական
չարժման բոլոր հետագա զարգացումը հեղափոխական պայքարի
մեծ ուժ կդարձեցնի գյուղացիութեան մեջ և յետ կհրի նրանց
տոլստոյականութեանից : Առաջին հեղափոխութեան զատերից մեկը
Լենինը համարում էր այն, վոր մասսաների նախկին փրոլետու-
թեանը և անկենդանութեանը մահացու հարված և հասցված .

«Մահամարուման դժերն ավելի սրվեցին : Դատարարներն ու
կուսակցութեանները սահմանադժեցին : Ստալիպինյան դատերի
մուրճի տակ, հեղափոխական սոցիալ-դեմոկրատները (այդպես
էլին կոչվում այն ժամանակ կոմունիստներ—բայց չէին) ան-
հոգիորդ, տեղուտ աղիտացիայով վոչ միայն սոցիալիստական պրո-
լետարիատը, այլև գյուղացիութեան զեմոկրատական մասսաներն
անխուսափելիորեն ավելի և ավելի կպակասեցնեն. նրանց թիվը,
անխուսափելիորեն ավելի և ավելի կպակասեցնեն մեր պատմական մեղքի
մեջն ընկնել» :

Հաջորդ պայքարի պատմութեանը 1917—18 թվականների հե-
ղափոխութեան մեջ, գյուղացիական մասսաների հակառակ զե-
մադրութեան պատմութեանը՝ սպիտակ-գվարդիականութեան սեղ-
մադրութեան պատմութեանը համաշխարհային հակահեղափո-
մումին, նրա զինավառ պայքարը համաշխարհային հակահեղափո-
խութեան դեմ,—այս ամենը ցույց տվեց, վոր գյուղացիութեանը
նշանակալից չափով ազատվել և «տոլստոյականութեան այդ պատ-
մական մեղքից»—չարին բռնութեամբ հակառակելու մեղքից :
Գյուղացիութեանը արժանապես գնահատեց հեղափոխական բու-

նության գերը, վորպես պատմության մանկաբարձուհու գեր՝ նոր պետության ծագման ժամանակ:

13. Լենինը բարոյականության մասին: «Ասվածություններ» յեզ «ասվածականություններ» մասին

Կոմունիստները վրա միշտ բարդիւղ մեղադրանքներէջ մեկն եր և մնում է իբրեզ մեղադրանք այն, թե նրանք թնրարոյական են, նրանց համար բարոյականություն չկա: Դեռ 1847 թվականին Կոմունիստական Մանիֆեստի հեղինակները՝ Մարքսն ու Էնգելսը, գրում էին, թե ինչպես բուրժուան մեղադրում է Կոմունիստներին, թե Կոմունիստներն ուզում են քայքայել ընտանիքը, քայքայել բարոյականությունը: Բուրժուաները մեղադրում էին մեզ նաև այն ժամանակ, յեւեք քառորդ դար առաջ, թե Կոմունիզմը փոշնչացնում է ընդհանուր ճշմարտությունները, նա փոշնչացնում է կրոնը և բարոյականությունը, փոխանակ վերափոխելու նրանց» (Կոմունիստական Մանիֆեստ): Այն ժամանակից սկսած բուրժուական աշխարհը ամենահրեշտօր անբարոյականության ամենահրեշտօր նմուշներ ցույց տվեց մեզ: Աշխատավոր պրոլետարների մեծամասնությունը տեսավ, թե ինչ է թաղնված բուրժուական աշխ. ճշմարտությունների յետեւում, աիրող դասակարգերի կրոնի յետեւում, նրանց բարոյականության յետեւում: Չի յեղել և չկա մի հանցագործություն, վոր կարելի չլինէր արդարացնել նրանց աշխ. կրոնով, նրանց աշխ. բարոյականությամբ, —բուրժուական հասարակության կրոնով և բարոյականությամբ:

1920 թվականի*) հոկտեմբերի 4-ին Կոմյունիստական 3-րդ համագումարում Լենինը՝ հանգես գալով Կոմունիստական յերկտասարդության առաջ, այս հարցերը դրեց.

«Կոմունիստական մարալ գոյություն ունի՞ արդյոք: Կոմունիստական բարոյականություն գոյություն ունի՞ արդյոք»:

Այդ հարցերին Լենինը պատասխանում է.

«Իհարկե, այո՛: Հաճախ գործն աշխատ ևն ներկայացնում. թե մենք մեր մարալը (այսինքն՝ բարոյականություն) չունենք, և շատ հաճախ բուրժուական մեղադրում է մեզ, թե մենք՝ Կոմունիստներն ժխտում ենք ամեն մի մարալ: Այդ՝ բմրոնումները նենգափոխելու, բանվորների և գյուղացիների աչքերին փոշի փչելու մի յեղանակ է»:

*) Լենին, Յերկերի լիակատար ժողովածու, հատ. XVII, հգ 313—320:

«Ինչ իմաստով եւի մեւ ժխտում մարալը, բացառում բարոյականությունը»:

Այն իմաստով, ինչ իմաստով քարազում եր այն բուրժուական, վարք այդ բարոյականությունը աստու հրամաններից եր դուրս բերում: Մենք աշխ. աշխ. իհարկե, ասում ենք, մեր աստուծուն չենք հավատում և շատ լավ գիտեմք, վոր աստու անունից խոսում եր հոգեվորականությունը, խոսում էին կալվածատերերը, խոսում եր բուրժուական, վորպեսզի իրենց շահագործական հաշիվները վարեն: Կամ թե չե՝ փոխանակ բարոյականության հրամաններից, աստու պատվիրաններից դուրս բերելու աշխ. մարալը, նրանք դուրս էլին բերում այն իրեալիստական կամ կրոն-իդիալիստական դասարկախոսություններից, վորոնք միշտ եր նույն բանին էլին հանդում, ինչ վոր շատ նման է աստու հրամաններին:

Մենք ժխտում ենք մարդկային, դասակարգային հասկացողությունից դուրս յեկած ամեն մի աշխ. բարոյականություն: Մենք ասում ենք, վոր դա խարեքայություն է, իմաստականություն է և բանվորների ու գյուղացիների գլուխ յցնել է, կալվածատերերին և կադիլիստների շահերին համար:

Մենք ասում ենք, վոր մեր բարոյականությունը լիովին յենթարկված է պրոլետարիատի դասակարգային պայքարի շահերին: Մեր բարոյականությունը ըլխում է պրոլետարիատի դասակարգային պայքարի շահերից (ընդգծումներն ամեն տեղ լին են. —Յե. Յարոսլավսկի):

Կարելի յե տեսլ, վոր Լենինն իր ամբողջ կյանքով հաստատեց աշխ. բմրոնումը բարոյականության մասին: Լենինը բարոյական, «տղիլով», արժանավոր եր համարում այն ամենը, ինչ վոր նպատում է պրոլետարիատի հեղափոխության հաղթանակին, Կոմունիզմի հաղթանակին: Պրոլետարիատի հեղափոխության բարեջր, Կոմունիզմի բարեքը նրա համար բարձրագույն որենք եր: Յեզ Լենինն իր ամբողջ կյանքով ուսուցանում եր մեզ, վոր հենց աշխ. Լենինն իր ամբողջ կյանքով յենի յուրաքանչյուր Կոմունիստի է միայն, վոր պետք է որենք լինի յուրաքանչյուր Կոմունիստ համար, յուրաքանչյուր գիտակից բանվորի համար: Դրա համար եր նա ամենամոտական կերպով պայքարում եր ինչ-վոր նոր կրոնի, նա ամենամոտական կերպով դատապարտեց այն բնկերներին, կրոնին, և ամենախիստ կերպով դատապարտեց այն բնկերներին, վորոնք իրենց ըլխում ծալքը ծալքին չէին կցում և մտածում էլին այն մասին, թե սոցիալիզմը, Կոմունիզմը կարելի յե հաշ-

տեղնեւ կրօնի հետ, թե կարելի չե մի աշխարհի կրօն գտնել, վորը պրոքետարիատի համար բարոյականութեան հիմունքներ տար: Այդպիսի «աստվածփորձողներին» Լենինը շատ խստորեն դատաբեւում էր: 1905—1906 թվականների հեղափոխութեան պարտութեանից հետո, յերբ չորս կողմից վողու անկում, տրամադրութեան անկումն եր թաղավորում, վորը հեղափոխական արիքի անգամայնութեամբ էր առաջ յեկել, մեղնում նույնիսկ կուսակցութեան մեջ գտնվեցին մարդիկ, վորոնց մոտ այդ ծայրերը կցված չէին, և նրանք սկսեցին ինչ-վոր նոր կրօնի վորոնումներով զբաղվել, վորը պիտանի լինել պրոքետարիատի համար, պրոքետարիական պայքարի համար: Նրանք սկսեցին հողվածներ և գրքեր գրել (Լուսաշարի, Բաղարով), վորոնց մեջ ապրացուցում էին, թե սոցիալիզմը պրոքետարիատի նոր կրօնն է: Ուրիշներն սկսեցին կառուցել այդ նոր կրօնը, հնարել այն, կարգավորված վիճակի մեջ դնել այն, վորպեսզի նա կարողանար գոհացնել այն բանվորներին, վորոնք յերես ելին դարձել ավետարանական և բիրիակաւն աստվածներէ: Այդ «աստվածակառույցներին» էլ Լենինը խստորեն դատաբեւում էր: Նրանց թվումն էր մեր գրող Ալեքսեյ Մաքսիմովիչ Պելեկովը (Մաքսիմ Գորկի), վորի հետ Լենինը շարունակ նամակաւ գրութեան ունէր, վորին Լենինը շատ եր սիրում նրա տաղանդի համար, նրա ահագին ուժի և գեղեցկութեան համար, վորով նա նկարագրում էր աշխատավորների կյանքը և պրոքետարիատի թշնամիների կյանքը: Գորկուն գրած այդ նամակներում Լենինը առանձին յերկյուղ էր արտահայտում, թե մի գուցե տերտերական կուպիտալիզմը, վորից մասսաները արդեն յերես են դարձրել և յերես են դարձնում, փոխարինվի մի նոր, ավելի նուրբ կրօնով, վորին ճանաչելը պրոքետարիատի համար աշխարհի հեշտ չի լինի: Դրա համար էլ Լենինն ասում էր, թե չի կարելի բարոյականութեանը արտադասակարգային բնորոշումից վերցնել: Դրա համար էլ Լենինն բնորոշում էր, թե ամեն մի աշխարհի բարոյականութեան, վոր հիմնված չե պայքարող պրոքետարիատի շահերի վրա, խարբալութեան և, խմատակութեան, և բանվորների ու գյուղացիների գլուխները լցնել և՛ հոգուտ կալվածատերերի և կապիտալիստների: Լենինը գրում էր.

«Շին հասարակութեանը հիմնված էր կալվածատերերի և կապիտալիստների ճնշման վրա, վորին յենթարկված էին բոլոր բանվորներն ու գյուղացիները: Կարեւոր էր մեղ, վոր մենք քարուքանդ անելինք այդ, կարեւոր էր, վոր գուրա քեյինք նրանց:

Իսկ դրա համար պետք է միութեան ստեղծել: Աստվածիկն աշխարհի միութեան չի ստեղծի»

Յեւ հիմա, մենք դիտենք թե ինչպես գանազան յերկրներում բանվորները, վորոնք արդեն ազատվել են կրօնի հաշիւից, յերբեմն տերտերական ցանցերն են ընկնում և՛ փոխանակ բանվորների ընդհանուր շահերը պաշտպանելու, պաշտպանում են միայն բանվորների այն փոքրիկ խմբի շահերը, վորը այս կամ այն կրօնն է դալանում: Որինակ, Դերմանիայում և Ֆրանսիայում կան, աշխարհ կոչված, քրիստոնեական սոցիալիստների արհեստակցական միութեաններ, կամ՝ ինչպես այլ կերպ անվանում են նրանց, կաթոլիկական արհեստակցական միութեաններ: Սոցիալիստական են կոչվում նրանք ամենավին վոչ այն պատճառով, վոր ձգտում են յերկրի վրա սոցիալիստական անտեսութեան հաստատել, այլ այն պատճառով, վոր «սոցիալիստական» խոնքը հրապուրում է բանվորներին: Նրանց ելութեանն այն է, վոր կրօնով դեռ չլծած բանվորների մի մասին սրկեն և խանգարեն նրանց միանալու այն բանվորներին հետ, վորոնք վոչ մի կրօն չեն դալանում: Կաթոլիկական միութեանների ելութեանն այն է, վորպետեղի բանվոր դասակարգին բաժան-բաժան անեն և նրա սանձափոկ տերտերականութեան ձեռքը տան: Իսկ տերտերականութեանը բուրժուազիայի համատարիմ աչքն է, վոր հսկում է, չլինի թե բանվորը կապիտալիստական լուծը թոթափի: Մյուս յերկրներում էլ նույնպես յերբեմն բանվորների մի մասն գրգուռ են մյուս մասի դեմ: Որինակ, Ամերիկայում դեռ մինչևի այժմ էլ շատ նահանգներում (չտատներում) սպիտակներին գրգուռում են, աշխարհ կոչված, գուռավորների դեմ:

Ահա, ի դեպ է ասել, վոր Ամերիկան աշխարհի բարոյականութեան ուրինակ և ցույց տալիս, վորտեղ բանվորներն ու գյուղացիները արհեստականորեն բաժանվում են իրարից կրօնական և այլ նախապաշարմունքներով և համոզմունքներով: Նեգրերին, որինակ, և կարմրամորթ հնդկներին շատ վաղուց Ամերիկայում արդեն քրիստոնեյա յեն դարձրել, սակայն նեգր-քրիստոնեյան չի կարող մանկ այն քրիստոնեյական յեկեղեցին, վորտեղ սպիտակ-նրանք մանկ այն քրիստոնեյական յեկեղեցին, վորտեղ սպիտակ-նրանք են ազոթում: Թեպետե աստված մեկ է, ինչպես քարոզում են տերտերները, բայց այս աստվածը նայում է՝ չլինի թե սե են տերտերները, բայց այս աստվածը միանան և մի միութեան կազմեն: Ուստի և քրիստոնեյութեանը հարմարվում է Ամերիկայում և մյուս յերկրներում այն բանի հետ, վոր յեկեղեցիներ-

ըրի վրա առաջիկա մականորությանն էր հեն լինում. «Յեկեղեցի՛ն՝
ապրիտակներին համար» կամ՝ «յեկեղեցի սեվերին համար (դու-
նավորներին)» :

ծածկություններն է համարում միայն մարդկանց աքնվառք մասը, վարձարներն է համարում միայն գրպանի և նրա հարմարություններն է նրա վաշխները, իսկ հակառակը մասան — միլիոնավոր, միլիարդավոր մարդիկ նրա համար ստառ են, վարձնց նա կարող է և պետք է չահագործել և կողոպտել, սովամահ անի, զենքի մահ ուղարկել իր շահերի համար և այլն: Յեւ ահա, Փարսիկաններն և զործարանների միացումը, մարդկած և քաղաքապետությունը, զարթած պրոլետարիատի միացումը պայմաններ և ստեղծում, վերադարձը բոլոր աշխատավորներին իսկապես իրար մերձավորներն է: Մեր կոմունիստական Միություն մեջ, մեր կոմունիստական ինտերնացիոնալում իրոք վոր միլիոնավորները իրար մերձավորներն են: Յեւ մենք՝ լենինյաններս, աշխատում ենք այնպիսի հասարակություն ստեղծել, վորի մեջ մարդկանց պանակարդերի բաժանումը չլինի, այսինքն՝ հեռավորներ ու մերձավորներ չլինեյին, այլ բոլորն իրար մերձավորներ լինեյին: Ուրեմն, կոմունիստական բարոյականությունը, վորը հենված է բոլոր աշխատավորների քնդհանուր շահերի վրա, ցուցադրական չէ, չինձու չէ, խաբար համար չէ, այլ նրա համար, վորպեսզի իրոք ամբողջ մարդկությունը համար արժանավայել կյանքի պայմաններ ստեղծենք: Կրոնը իբր թե զեռ Մովսեսի տախտակների վրա, Սինա սարի վրա, ըստ տերաբների գրությունների, ասածու անունով գրել է. «Մի սպանաներ»: Այդ չխանդարեց աստվածաշնչի նախ կազմողներին տասնյակ որևեցներ գրել, թե ինչպես պետք է մեծաքանակ և հատով սպանություններ կատարել: Յեւ այդ միևնույն բանը չխանդարեց բոլոր հավատների տերաբներին որհնել մոտաստական սպանությունները, որհնել մարդկություն ամենաստեղծի արշունահեց կոտորածները: Արժե միայն հիշել վերջին իմպերիալիստական պատերազմը, յերբ պանագան հավատների տերաբները աղթում էին իրենց աստվածներին հաղթություններ շնորհելու իրենց կատապալություններին, այսինքն այն վոր այդ աստվածներն ողնեյին վորքան կարելի չէ չատ ժողովուրդ կատարելու: Իսկ կոմունիզմը, կոմունիստական ինտերնացիոնալը իսկ և իսկ այնպիսի հասարակություն ստեղծելու համար և պայքարում, վորի մեջ մարդիկ իրար սպանելու ամեն մի առիթ կորցնեն, իրար սպանելու պատճառ չլինի, քնդհանուր լեզրաբարձան միություն լինի, քնդհանուր շահերի վրա հիմնված, անհատանան հանցագործությունները, վորովհետեւ հանցագործություններ կատարելու պատ-

ճառ չի լինի: Միայն բոլորովին հիվանդ մարդիկն ընդունակ կը-
լինեն հանցանքներ գործելու: Յեւ այն ժամանակ ալլ տեսակ մարդ-
կանց հասարակությունը կկարողանա բժշկել, կկարողանա վերաց-
նել այն ամենը, ինչ վոր կարող է հանցագործության մասին
նույնիսկ միտք ծագեցնել:

Այսպիսիք են այն մտքերը, վորոնք բղխում են իսկական կո-
մունիստի հայացքներից, վորպիսին Լենինն էր: Իր բազմաթիվ ճա-
ռերում, հոդվածներում, գրքերում նա շատ անգամ էր մոտե-
նում այս չափով բարոյականության խնդիրներին: Այո՛, մեզանում
բարոյականութան գրավոր որենքներ չկան, սակայն կոմունիս-
տական բարոյականություն գոյություն ունի, նա կոմիվում է մեր
սրբաբնույթ, վորը վերջին հաշվով պայքար է հանդիսանում ամ-
բողջ մարդկության համար:

Լենինի կյանքը կարող է սրինակ ծառայել այն բանի, թե
վորպիսի՝ բարձունքների կարող է հասնել այն բարոյականու-
թյունը, վոր հիմնված է կոմունիզմի համար, մարդկության լի-
ակատար անատագրության համար պայքարող պրոլետարիատի շա-
հերի վրա:

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

I ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Ռ. Ս.-Դ. Բ. Կ. յերկրորդ համագումարի բանաձևը (1903 թվակա-
նի ոգոսոսին) «աղանդավորների մեջ աշխատանքի տեսակի մասին»

Առաջնորդվելով այն նկատառումով, վոր աղանդավորական
շարժումը Ռուսաստանում իր մի շարք արտահայտություններով
այն դեմոկրատական հոսանքներից մեկն է հանդիսանում, վորոնք
սողոված են իրենցիկ գոյություն ունենող կարգի դեմ, յերկրորդ
համագումարը կոստակցության բոլոր անդամների ուշադրությունն
է հրավիրում աղանդավորության մեջ աշխատանք տանելու վրա,
նրանց սոցիալ-դեմոկրատիայի կողմը դրավելու նպատակով:

Համագումարը հանձնարարում է կենտրոնական կոմիտեյին
գրադվել այն առաջարկած խնդրով, վորը դրված է ընդ. Բոնչ-
Ֆրույեմիչի ղեկուցման մեջ:

II ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Ռ. Ս.-Դ. Բ. Կ. ծրագրի պահանջը կոմիտեյի խնդրի մասին, ընդունված
կոստակցություն յերկրորդ համագումարում (1903 թվ. ոգոսոսին)

§ 7. «Դասերի վերացում է բոլոր բաղաձայնների լիակատար
իրավահավասարություն, անկախ ցեղից, կրոնից, ցեղից յեվ
ազգությունից»:

§ 13. «Յեկեղեցու բաժանումը սկոտությունից և դպրոցից՝
չեկեղեցուց»:

«Պրոլետարի» ընդլայնած խմբագրության խորհրդակցության քանակներ (1900 թվականի հունիս) «աստվածակառուցողական տեղեկացների» (ձգտումների) մասին՝ սոցիալ-դեմոկրատական միջավայրում:

Ուշագրություն տանելով, վոր ներկայումս, յերբ հասարակական շարժման անկման մթնոլորտում կրոնական տրամադրություններն անուր հակահեղափոխական բուրժուական խոսիղենցիայի մեջ այդ տեսակի խնդիրներին հասարակական կարևոր նշանակություն վերագրեց, կրոնական տրամադրությունների այդ աճման կապակցությամբ այժմ առանձին սոցիալ-դեմոկրատներին կողմից փորձեր են արվում սոցիալ-դեմոկրատիայի հետ կապել համարի և աստվածակառուցման քարոզը և նույնիսկ գիտական սոցիալիզմին կրոնական հավատալիքի բնույթ տալ, — «Պրոլետարի» ընդլայնած խմբագրությունը հայտարարում է, վոր նա դիտում է այդ հոսանքը, վոր առանձնապես ցայտուն կերպով քարոզվում է ընդ-Լուսաչարսկու հողվածներում, վորպես մի հոսանք, վորը խղում է իր կապը մատերիալիզմի հիմունքների հետ. իր քարոզի բուն էությունը, այլ մոշ յերբեք միայն տերմինոլոգիայով, մնաս և բերում հեղափոխական սոցիալ-դեմոկրատական աշխատանքին՝ բանվորական մասսաների բուսավորությունը ընդլայնում է վոր գիտական սոցիալիզմի այդպիսի ալյանդակման հետ բաղլիկական ֆրակցիան վոչ մի ընդհանուր բան չունի:

Այլևս. հաստատելով, վոր այդ հոսանքը մանր-բուրժուական տենդենցների պայքարի ձև է հանդիսանում պրոլետարական սոցիալ-մարքսիզմի դեմ, — իսկ ինչ չափով վոր նա քաղաքական խնդիրների քննարկման և անցնում (ինչպես, որինակ՝ Լուսաչարսկու հողվածում «Լիտերատուրնի ուսպադի» մեջ), — վերջինս առաջնով և փոխարինում, «Պրոլետարի» ընդլայնված խմբագրությունը ճիշտ է համարում «Ճանապարհից դուրս» հողվածի տպագրումը «Պրոլետարի» №2-րդում և առաջարկում է խմբագրությունը առաջիկայումս ել վճռական պայքար մղել նման տենդենցների դեմ, մերկացնելով նրանց հակամարքստական բնույթը:

Լեհերը՝ Գորկուն

32-րդ համակը

(1913 թ. նոյեմբերի 14*)

Միլերի Ա. Մ.: Դուք այդ ինչ եք անում — իրավ վոր, պարզապես սարսափելի՞ չե:

Յերեկ «Րեչ»-ի մեջ կարդացի ձեր պատասխանը Դոստոյևսկու համար բարձրացրած «վոնոցի» մասին և պատրաստ եյի ուրախանալ, իսկ այսօր դալիս է լիկվ (խրատորական) լրագրերը և այնտեղ տպված է ձեր հարվածի արգասը, վորը «Րեչի» մեջ չէ կար*):

*) Նամակը թիվ չունի: Թիվը վերականգնվում է Վլ. Իլ. Նամակում յեղած «Րեչ» և «Նովայա Ռաբոչայա Գազետա» լրագրերը առաջ բերելու համաձայն, այն հաշվով, վոր Պետերբուրգի լրագրերը շրջապատում են եյին կրակով հասնում:

**) «Րուսկոյե Սլովո» լրագրի 1913 թ. սեպտեմբերի 22-ի համարում (հոկտեմբերի 5-ի ըստ նոր տոմարի) Ա. Մ. Գորկին բողոք տպեց Դոստոյևսկու «Դեկրե» հակահեղափոխական վեպի բեմադրության դեմ, վոր կատարել էր Մոսկվայի Գեղարվեստական թատրոնը: «Այդ ներկայացումը, — գրում էր Գորկին, — եստեմիպեն կասկածելի և սոցիալականորեն անկասկած վնասակար մի ձևաներումն է»: Լիբերալ և ռևոլյուցիոն մոմուլը Գորկու այդ բողոքի շուրջը մեծ ազդուկ բարձրացրեց («վոնոց», ըստ արտահայտության Վլ. Իլ.), մի շարք հողվածներով դուրս գալով «ի պատպանություն Դոստոյևսկու»: Ա. Մ. Գորկին պատասխանեց «Դարձյալ կարամադոլչենայի մասին» վերնագրով մի նոր հողվածով: Այդ հողվածը լույս տեսավ «Րուսկոյե Սլովոյի» 1913 թ. հոկտեմբերի 27-ի (նոյեմբերի 9-ի ըստ ն. տ.) № 248-ում:

Գորկու պատասխանը ընդարձակ քաղվածքներով, բայց առանց յեզրափակման արգացի, արտասպելեց «Րեչ» լրագրի 1913 թ. հոկտեմբերի 28-ի (նոյեմբերի 10-ի ըստ ն. տ.) համարում: Հետևյալ սրբ Գորկու այդ հողվածը, ներփակելով նույնպես և յեզրափակման արգացը, վորն ամբողջությամբ բաղլի է Վլ. Իլիչին իր նամակում, արտասպել էր լիկվիդատորական լրագիր «Նովայա Րաբոչայա Գազետա»-ն 1913 թ. հոկտեմբերի 29 (նոյեմբերի 11 ըստ ն. տ.) № 69-ում: Գորկու հողվածի այդ արտասպելությունն են «Րեչ» «Նովայա Րաբոչայա Գազետա»-յի մեջ, վոր ի նկատի ունի Վլադիմիր Իլիչը իր նամակում*):

Բացի յեզրափակման արգացից, վոր ամբողջությամբ և առաջ բերել Վլադիմիր Իլիչը, Վլադիմիր Իլիչն առաջ է բերում դարձյալ հետևյալ արտահայտությունները Գորկու հողվածներից.

«Յես դիտեմ ուսական բնավորության փերոնությունը, դիտեմ ուսական հողու խղճալի անկայունությունը և այդ տանջված, հողնած և հուսահատված հողու հակամեությունը ամեն տեսակի վարակումների հանդեպ...»: Բավական են ինքնաթուղները, վորոնք մեղանում ինքնաթնադատությանն են փոխա-

Այդ աբղաղը հետեյալն է.

«Իսկ «աստվածվորոնումը» պետք է առժամանակ (միայն առժամանակ) «հետաձգել,—այդ անողուտ զբաղմունք է. դուր է մի բան վորոնել այնտեղ, վորտեղ դրված չի յեղել: Առանց ցանկուն՝ չես հնձի: Դուք աստված չունեք, դուք դեռ (դե՛ռ) չեք ստեղծել նրան: Աստվածներին չեն վորոնում,—նրանց ստեղծում են. կյանքը չեն հնարում, այլ ստեղծում են»:

Բանից դուրս է գալիս, վոր դուք դեմ եք «աստվածվորոնման» միայն «առժամանակ»: Դուք է գալիս, վոր դուք աստվածվորոնման դեմ եք միայն նրա աստվածակառուցումով փոխարինելով՝ համար: Դե՛հ, մի՞թե այդ սարսափելի չէ, վոր ձեզնից այդպիսի բան է դուրս գալիս:

Աստվածվորոնումը տարբերվում է աստվածակառուցումից ևս՝ աստվածաստեղծումից, կամ աստվածարարչագործությունից և այլն ամենեւին վոչ ավելի քան դեղին սատանան կապույտ սատանայից: Խոսել աստվածվորոնման մասին վոչ նրա համար, վորպեսզի արտահայտվենք ամեն տեսակի աստվածների և սատանաների դեմ, ամեն մի զաղափարական գիտալծության դեմ (ամեն մի աստվածիկ դիապղծություն է— լինի դա ամենամաքուր, իդեալական, վոչ վորոնելի, այլ կառուցվելի աստվածիկ, միկենույն է), այլ նրա համար, վորպեսզի կապույտ սատանային գերազասենք դեղին սատանայից, —այդ հազար անգամ ավելի վատ է, քան բոլորովին չխոսել:

Ամենազատ յերկրներում, այնպիսի յերկրներում, վորտեղ բոլորովին անտեղի չէ կոչ անել «դեպի դեմոկրատիան, ժողովուրդը, հասարակայնությունն ու գիտությունը», այդպիսի յերկրներում (Ամերիկա, Շվեյցարիա և այլն) ժողովրդին և բանվորներին մի առանձին յեռանդով են բխցնում հասկապես մաքուր, հոգեւոր, կառուցվող աստվածների զաղափարով: Հենց նրա համար, վոր ամեն մի կրոնական զաղափար, ամեն մի զաղափար ամեն մի աստվածիկի մասին, նույնիսկ ամեն մի կոկեետություն աստվածիկի

րինում. բավական են փոխադարձ ապականահարությունները, անմիտ անարեւելք՝ և ամեն տեսակի ջղաձգությունները»:

Վլադիմիր Իլյինի նամակի թողած տալիսության մասին կարելի չէ դատել նրանով, վոր 1916 թ. իր հոդվածի արտատպության ժամանակ (Մ. Գորկի: Հոդվածներ 1905—1916 թ. թ.: Հրատ. «Պարուս») Ալեքսեյ Մաքսիմովիչը դուրս ցնց յեզրափակման արդացը, վորը Վլադիմիր Իլյինի «կատակը» հարձակումն առաջ բերեց:

Հետ անարտահայտելի դարչանք է, վորին առանձնապես հանդուրժելիորեն (իսկ հաճախ նույնիսկ բարյացակամորեն) է ընդառաջում դեմոկրատական բուրժուազիան,—հենց այդ պատճառով դա ամենափոխանգափոր դարչանքն է, ամենազաղի «վարակիչ թույնը»: Ամբոխը շատ ավելի հեշտությամբ է բաց անում միլիոնավոր մեղքեր, աղտոտություններ, բռնություններ և ֆիզիկական վարակումներ, ուստի և դրանք շատ ավելի պակաս փոխանգափոր են, քան աստվածիկի նուրբ, հոգեւոր, «զաղափարական» ամենաչքեղ հաղուստով պնդված զաղափարը: Աղջիկներին ապականող կաթոլիկական տերտերը (վորի մասին յես հենց նոր պատահմամբ կարգացի գերմանական մի լրագրում) շատ ավելի պակաս փոխանգափոր է հատկապես «դեմոկրատիայի» համար, քան առանց Ֆարաջայի տերտերը, առանց կոպիտ կրոնի տերտերը, զաղափարական և դեմոկրատական տերտերը, վորը աստվածիկի ստեղծագործումն և արարչագործումն է քարոզում: Վորովհետև առաջին տերտերին հեշտ է մերկացնել, դատապարտել և դուրս վոնդել, իսկ յերկրորդին չի կարելի այդպես հեշտությամբ վոնդել. 1,000 անգամ ավելի զժվար է նրան մերկացնել, «զատապարտել» նրան վոչ մի «փրկություն և խղճալի անկայուն» սովորական բնակիչ չի համաձայնի:

Յեւ վոր դիտելով հանդերձ ուսական քաղցնիսկան հողու (ինչո՞ւ միայն ուսական. իսկ խտրական ավելի՞ լավ է) «փրկությունը և խղճալի անկայունությունը», չփոթեցնում էք այդ հոգին թույնով, ամենաքաղցր և ամենաաքողված սատանաքարով և ամեն տեսակ նախշուն թղթիկներով:

Իրավ վոր սարսափելի չէ այդ:

«Բավական են արդեն ինքնաթքոտումները, վորոնք մեզնում ինքնաքննադատությանն են փոխարինում»:

Իսկ աստվածակառուցումը ինքնաթքոտման վառքարագույն տեսակը չի: Յուրաքանչյուր մարդ, վոր զբաղվում է աստված կառուցելով կամ նույնիսկ թույլ է տալիս այդպիսի կառուցում, վատթարագույն ձևով քեփոտում է իրեն, փոխանակ «գործերով» զբաղվելու, զբաղվում է հենց— իսկ ինքնագնեությամբ, ինքնահիացմամբ, ընդամեն այդպիսի մարդը «չնույն է» իր «յեսի» ամենակեղտոտ, բութ, ստրկական դժերը, կամ դժիկները, վորոնց աստվածակառուցումն աստվածացնում է:

Վոչ թե անձնական, այլ հասարակական տեսակետից ամեն մի աստվածակառուցում իսկապես «հուսահատված և հոգնած» ֆի-

լինաւորներն և մանր բուրժուականներն բռն թաղաքականութեան, փխրուն թաղաքականութեան, ցնորական «ինքնաթքոտման» սիրա- յիմ ինքնագնահատութեան և («հումանիտար և հոգեւոր» ինքնապարտա- ղուք հաճել եք շատ ուղիղ ասել հոգեւոր մասին— չպետք էր ասել միայն «ոռութեան», այլ քաղքենիական, վորովհետեւ հրեայականը, իտալականը, անգլիականը բոլորն էլ մեկ սատակաւ յեն, ամենուրեք բոլորս թաղքենիութեանը միակերպ նողկալի յեն, իսկ «դեմոկրա- տական թաղքենիութեանը», վոր դադարաւորական դեպքերով թաղքենիութեանը և պարզապէս, կրկնակի նողկալի յեն :

Խորամուկ ուշադրութեամբ կարգաւորվ ձեր հոգեւոր և վորո- նութեան անկողնի գտնելու համար, թե վորտեղից կարող էր առաջ գալ ձեր այդ դրամատիկ, յետ մարտնչական մեջ եմ ընկնում : Այդ ի՞նչ և . «Իսպառնիկ» մանցորդները, վորը դուք ինքնապարտա- նութեան : Նրա արձագանգները :

Կամ այլ բան—որինակ, հաջող փորձ՝ խոնարհել մինչև համա- դեմոկրատական տեսակետը, փոխանակ պրոլետարական տեսա- կետի : Մի դուք «ընդհանրապես դեմոկրատիայի» հետ զրույց ու- նենալու համար եք դուք կամեցել (ներեցեք արտահայտութեան համար) չընշալ, ինչպես չընշում են յերեխաների հետ : Մի դուք «հանրամատչելի պարզաբանում» տալու համար՝ թաղքենիներին, դուք կամեցել եք թույլ տալ մի մայրական նրա կամ նրանց, քաղ- քենիներին, նախապաշարմունքները :

Բայց չե՞ք վոր դա փշոտ ձեռք ամեն իմաստով և ամեն կողմից : Յետ վերելում գրեցի, վոր դեմոկրատական յերկրներում բոլոր- քովիմ անտեղի կլինեն, վոր պրոլետարական դրոշմը կոչ անեն «դե- մոկրատիան, ժողովուրդը, հասարակական դրութեանը» :

Ե՛, իսկ մեզանում—Ռուսաստանում : Այդպիսի կոչը վոչ բոլորո- վիմ տեղին և, վորովհետեւ նա յեւ ինչ—վոր շողորթութեամբ և քաղքե- նիական նախապաշարմունքներին : Ինչ—վոր ընդհանուր, մշտնջենական կոչ—մեզնում նույնիսկ «Ռուսական միալի» Իդուր յերկու ձեռ- քով կատարագրեր այն*) : Ինչո՞ւ, ուրեմն, այդպիսի յողունգներ վեր- ցնել, վորոնց դուք, իհարկե, դերադանցորեն ջոկում եք իրարից— վականութեանից, բայց ընթերցողը չի կարող ջոկել : Ինչո՞ւ ընթեր-

*) Ա. Իդուրի 90-ական թվականների կեսերին մարքսիստական հան- դեսների մասնակից : Հետո՝ կադետական ամենաաջ հրապարակախոսներից մեկը, մասնակից «Վիսի» ժողովածուին և մշտական աշխատակից «Ռուսա- կայա Միալի», իսկ շրջանում, յերբ նա Պ. Բ. Ստրուվեյի խմբագրութեամբ դարձավ դադարաւորական հակահեղափոխութեան և հեղափոխական շարժման դեմ մղվող շարժման պայքարի ամենացայտուն որդանը :

ցողի համար քողածածկ անել, փոխանակ պարզապէս դանադանելու քաղքենիներին (փխրուն, խղճաւորեն անկալուն, հոգեւոր, հումա- համար, ինքնագնահատ, աստվածագնաց, աստվածակառուցողա- կան, աստվածներին յերես մովող, ինքնաթքոտող, անմտաբե- անարիթմական սքանչելի՜ խոսք և այլն և այլն),—և պրոլետար- ներին (վորոնք կարողանում են իրարից լինել վոչ խոսքով, կա- ռողանում են զանազան բուրժուազիայի «գիտութեանը և հա- սարակայնութեանը իրենց գիտութեանից և հասարակայնութեան- նից, բուրժուական դեմոկրատիան՝ պրոլետարականից) :

Ինչո՞ւ յեք դուք այդ անում :

Ձարհուրելի վերափոխական և :

Պատվիրված փաթեթով ուղարկեցի վերջը*) : Ստացա՞ք :

Ավելի լրջորեն բժշկվեցե՛ք, ճիշտ եմ ասում, վորպեսզի ձմեռնը կարողանա՞ք դնալ առանց միսելու : (Ձմեռը մտանգամոր և) :

VI ՀԱՎԵԼՎԱՆ

ՌԿԿ ծրագիր՝ կրօնական հատաբերութիւնների բնագավառում

§ 13. «ՌԿԿ կրօնի վերաբերմամբ չի ընդհանում յեկեղեցին պետութեանից և դպրոցը յեկեղեցուց արդեն դեկրետովով իրաւաւորումով, այսինքն՝ այն ձեռնարկումներով, վոր բուրժուա- կան դեմոկրատիան հանդես ե բերում իր ծրագրերում, բայց աշ- խարհում և վոչ մի տեղ մինչև վերջը չի հասցրել, շնորհիվ կա- պիտալի բաղձադան փաստացի կապերի կրօնական պրոպագան- դայի հետ :

Կուսակցութեանը ձգտում և կատարելապես խորտակել շահագործող դասակարգերի և կրօնական պրոպագանդայի կաղմա- կերպութեան միջև յեղած կապերը, աշակցելով աշխատավոր մաս- անների փաստացի ազատագրութեան կրօնական նախապաշար- մունքներից և կաղմակերպելով ամենաաշխատաւորական—լուսավո- րական և հակակրօնական պրոպագանդա : Ընդ միմիկ՝ անհրաժեշտ և խնամքով խուսափել հավատացյալներին զգացմունքին վորեն և վերափոխանք հասցնելուց՝ վերափոխանք միաժամ ամբողջում և կրօնական ֆանատիզմը :

*) Վ. Վոյախովսկու վեպի ձեռագիրը, վոր հեղինակն ուղարկել էր «Պրոպագանդային» հանդեսի համար :

ՌԿԿ ԿԿ շրջաբերականը կուսակցության ծրագրի խախտումների մասին՝ կրոնի բնագավառում

Բոլոր կազմակերպություններին և ՌԿԿ անդամներին

Գրեթե ամեն մի կազմակերպություն հանդիպում է մեր ծրագրի խախտմանը կրոնի բնագավառում, վոր կատարում են առանձին անդամները. մեր ծրագրի 13 կետը, վոր պարտավորեցնում է կուսակցության բոլոր անդամներին հակակրոնական պրոպագանդա մղել, հաճախ բոլորովին դանց է արվում:

Այն ժամանակ, յերբ կուսակցությունն իր ամբողջությամբ տանում է այդ հակակրոնական պայքարը, կուսակցության առանձին անդամներ վոչ միայն չեն մղում այդ պայքարը, այլ նույնիսկ անակցում են կրոնական նախապաշարմունքների ամբողջման՝ կրոնական ամենաանհեղեղ ձևերը հրապարակորեն կատարելով, ուժ չունենալով դիմադրելու աղդարնակության այն հետամնաց մասնակցի նախապաշարմունքներին և սրահանջներին, վորոնց մեջ նրանք ապրում են և վորոնց հետ նրանք կապված են նյութական, տնտեսական և բնատնական կապերով: Այդ յերևույթների դեմ պայքարելիս՝ առանձին կազմակերպություններ, նայելով թե ինչ կազմ ունեն, դառապան միջոցներ են ձեռք առնում, առանց համաձայնեցնելու այդ միջոցներն իրար հետ: ԿԿ Վործը տեղերում բնդհանրացնելու նպատակով, դիմում է բոլոր կազմակերպություններին և կուսակցության անդամներին, առաջարկելով արտահայտվել այդ խնդրի չուրջը և ուղարկել իրենց կոնկրետ առաջարկությունները, առաջ բերելով իրենց հայտնի ամենացայտուն փաստերը, վորոնք վերաբերում են կուսակցական ծրագրի խախտմանը՝ կրոնական բնագավառում:

Նյութերն ուղարկել ՌԿԿ ԿԿ Ազիտացիոն-պրոպագանդիստական բաժինը:

ՌԿԿ ԿԿ Քարտուղար՝ Յարոսլավսկի

31 մարտի 1921 թ. № 13.

ՌԿԿ 16-րդ համագումարի վորոշումը

Հակակրոնական ազիտացիայի և պրոպագանդայի գրույքի մասին

Հեղափոխությունը խախտեց աշխատավոր լայն մասսաների կրոնական նախապաշարմունքները, մերկացնելով կապիտալի և կալվածատիրական հողատիրության ծառայությանը կոչված պատմականորեն դասավորված յեկեղեցական կազմակերպությունների հակահեղափոխական դերը:

Սակայն, քանի դեռ հեղափոխական պրոցեսը չի վերափոխել գյուղացիական միլիոնավոր տնտեսությունների եկոնոմիկան, վորոնք շարունակում են իրենց գոյությունը բնությունից ծանր կախման մեջ լինելու միևնույն պայմաններում, վորոնց մեջ էլին գտնվում նրանք դարերի ընթացքում, քանի դեռ քաղաքներում մասնավոր-կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունները շարունակում են պահպանվել և նույնիսկ դարգանալ նեպի պայմաններում և քանի դեռ մեր դպրոցը և քաղաքական-լուսավորական աշխատանքը դեռևս չի վիճակի չեն սպասարկելու աշխատավորական քաղաքին և, մանավանդ, գյուղին, — մինչև այդ ժամանակ կյանքի կոչմից խախտած և բլբլած կրոնական նախապաշարմունքները դեռ յերկար կպահպանեն իրենց վտրքի տակի հողը: «Կրոնական նախապաշարմունքների լիակատար մահացումը տեղի կունենա այն ժամանակ միայն, — առում է կուսակցության ծրագիրը, յերբ մասսաների հասարակական և տնտեսական վորջ գործունեությունը մեջ պլանաչափություն և գիտակցականություն մտցվի»:

Ներկայումս, հին յեկեղեցական կազմակերպությունների, մասնավորապես ուղղափառ յեկեղեցու, քայքայմանը և ուղղափառ կրոնի և նրա յեկեղեցական նվիրապետության աղբյուրության անկմանը զուգընթաց (վորի չափերը, սակայն, վոչ մի դեպքում չպետք է չափազանցեցնել, մանավանդ գյուղի վերաբերությամբ), մենք միջանի ազանդների նշանակալից աճումն ենք տեսնում, վորոնց վերնախավերը դադարաբաղես կապված են յեվրոպական և ամերիկական բուրժուազիայի վորոշ տարրերի հետ:

Այդ պայմաններում կուսակցության աշխատանքը՝ բանվորների և գյուղացիական մասսաների մեջ կրոնական հավատալիքներն իրենց բոլոր տեսակներով վերջնականապես քայքայելու վերա-

բերութեամբ, ամենից առաջ անխուսափելիորեն ընդունում է խորացրած սխտեմատիկական պրոպագանդայի ընդլայնումը, վորը պարզ և համոզեցուցիչ կերպով ամեն մի բանվորի և գյուղացու առաջ բաց է անում յուրաքանչյուր կրոնի սուտը և հակասութեանը նրա շահերին, մերկացնում է գանազան կրոնական խմբակցութեաների կապը տիրող դատակարգների շահերի հետ և կրոնական պատկերացումների անհետացող մնացորդների տեղը գնում և գիտական պայծառ հայացքները ընդլայնում և մարդկային հասարակութեան վրա: Ընդ սմին՝ ինչպես ասված է կուսակցական ծրագրում, անհրաժեշտ է խնամքով խուսափել համապատասխան զգացմունքներին վորեն վիրավորանք հասցնելուց: Վիրավորանքը միայն ամբողջում է կրոնական ֆանատիզմը: Դիտավորյալ կոպիտ պրեյուդիսները, վոր հաճախ գործադրվում են կենտրոնում և տեղեկում, նշալակութեանը համատի և պաշտամունքի առարկաների վրա, փոխանակ լուրջ վերլուծութեան և բացատրութեան, չեն արագացնում, այլ դժվարացնում են աշխատավոր մասսաների ազատագրութեանը կրոնական նախապաշարմունքներից:

Մեր կուսակցութեան հիմնական և կենսական խնդիրներից մեկը՝ հակակրոնական պրոպագանդայի և ագիտացիայի բնագավառում, հանդիսանում է համապատասխան գերականութեան հրատարակութեանը, թե հանրամատչելի-գիտական և թե՝ մանավանդ, այնպիսի գերականութեան, վորը լրջորեն լուսարանում է կրոնի պատմութեանը և ծագումը:

Հատուտաբար հանդերձ նշանակալից աշխատութեանը այս բնագավառում, պետք է չստիպել, չեղտել, վոր հրատարակած գրականութեան մեծ մասը չի կարող դո՛հացնել մասսայական ընթերցողին: Անհրաժեշտ է միջակ բանվորի կամ գյուղացու համար մատչելի գրքույկներ և թերթիկներ հրատարակել, վորոնք նրա համար հասկանալի ձևով պատասխաններ տալին աշխարհի, կյանքի ծագմանը և մարդկային հարաբերութեաների ելույթանը վերաբերող հարցերին, վորոնք մերկացնելի կրոնի և յեկեղեցու հակահեղափոխական դերը, մանավանդ ռուսական յեկեղեցու դերը, նրա ծագումը, եվոլյուցիան, գիրքը դատակարգային պետութեան և պրոլետարիատի ու գյուղացիութեան ապրտագրական չարժան հանդեպ զանազան մոմենտներում, ինչպես և զանազան աղանդների զիմազիժը և դատակարգային ուստատուր, վորոնք աղբեցութեան ունեն ժողովրդական մասսաների վրա: Ուշադրութեան առնելով, վոր Հանրապետութեաններ Միութեան մուսուլմանա-

Դան 30 միլիոնանոց աղգարնակութեանը մինչև այժմ գրեթե անձեռնմխելիորեն պահել է կրոնի հետ կապված միջնադարյան բաղձաթիվ նախապաշարմունքներ, վորոնք ողտադործելի չեն հակահեղափոխական նպատակների համար, անհրաժեշտ է ձեռնարկ մեթոդներ մշակել վերացնելու այդ նախապաշարմունքները, հաշվի առնելով զանազան աղգութեանների առանձնահատկութեաները:

Զարգացող մասսայական պրոպագանդի սխտեմում, վորը կիրարկում է կուսակցութեանը հեղհետե ավելի ու ավելի լայն մասշտաբով, անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրութեան և աւել հատկացնել հակակրոնական մասսայական պրոպագանդային կենդանի և հասկանալի դասախոսութեանների ձևով, ուշիուշով ընտրելով դասախոսներին, այդ դասախոսութեանները կարգալու հրավերելով մասնագետներին, բնագետներին, մատերիալիստներին: Հարկավոր է հոգալ մշակելու հակակրոնական պրոպագանդայի առանձին մեթոդներ, նկատի ունենալով աուդիտորիայի սոցիալական միջավայրը:

Կուսակցութեանը կկարողանա այս խնդիրը զուլի բերել, յեթե կարողանա ամենամոտ ժամանակում իր ագիտատորների և պրոպագանդիստների լայն նախապատրաստութեանը կազմակերպել կրոնի դեմ պայքարելու բնագավառում, այդ նպատակի համար ողտագործելով խորհրդային-կուսակցական լուսավորութեան բոլոր տեսակները կոմունիստական համալսարաններից սկսած: Անհրաժեշտ է կոմլուսավորութեան ամբողջ դժով հատուկ դասընթացներ մտցնել՝ կրոնի, կրոնական հավատալիքների, պաշտամունքների և կրոնական յեկեղեցական կազմակերպութեանների ծագման, զարգացման և պատմութեան վերաբերյալ, սերտորեն կապելով այդ դասընթացները մարդկային հասարակութեան և շահագործողների ու շահագործվողների դասակարգային պայքարի ուղումնասիրութեան հետ և կապիտալի ու կրոնական պրոպագանդայի միջով յեղած բաղձատեսակ փաստական կապերի մերկացման հետ: Հակախորհրդային քաղաքական կուսակցութեաների ծրագրերի հետ միասին, խորհրդային կուսգպրոցների աւնկնդիրներին պետք է ծանոթացնել զանազան կրոնական կազմակերպութեանների զիմազժի և գործունելութեան հետ, վորոնք փորձում են աղբեցութեան գործել բանվորական և գյուղացիական մասսաների վրա ի վնաս կոմունիստական կուսակցութեան: Հակակրոնական լուսավորութեան մտցնելով զպրոցական կոմլուստ-

վորութեան ընդհանուր սխտեմի մէջ, միաժամանակ անհրաժեշտ է ամեն կերպ աջակցել թե կոմունիստական դպրոցական հիմնարկների պարիսպների մէջ գտնվող և թե նրանցից դուրս յեղած հասուկ հակակրօնական խմբակներին և սեմինարներին այն պայմանով, վոր նրանց աշխատանքը կուսակցական ձեռնհաս ղեկավարութեան ձեռքում լինի:

Ձեռնամուկ լինելով հակակրօնական սխտեմատիկ պրոպագանդայի և ագիտացիայի գրույթին, վորպէս կուսակցութեան ազդեցութեանը աշխատավոր լայն մասսաների վրա ընդարձակելու իրական միջոցներից մեկին, կուսակցութեանը չպէտք է մոռանա, վոր մեր հակակրօնական ամբողջ ագիտացիան և պրոպագանդան չեն կարող չարժէլ ժողովրդական հոծ բազմութեանը, քանի զեռ մեռյալ կետից չի շարժվել քաղաքի և գյուղի աշխատավոր մասսաների դպրոցական լուսավորութեան աշխատանքը գիտական մատերիալիստական բնադիտութեան վրդով և քանի զեռ գյուղական ազգաբնակչութեան նշանակալից մեծամասնութեանը անգրասիտ կմնա: միայն դպրոցի համապատասխան կազմակերպումը և դպրոցական ուսուցչի նախապատրաստումը, քաղաքական լուսավորական հիմնարկների լայն ցանցի տարածումը, ամենից առաջ խրճիթ-ընթերցարաններինը, խորհրդային լրագրի և գրքի սխտեմատիկ և պլանաչափ մատակարարումը գյուղին և անգրագիտութեան լիակատար և վերջնական վերացումը, խորհրդային իշխանութեան աջակցութեանը լայն զուգընթաց՝ գյուղատնտեսութեան և արդյունաբերութեան բարձրացման գործում, հող կստեղծեն վերջնականապէս և կատարելապէս արմատախիլ անելու կրօնական նախապաշարմունքները հանրապետութեաններին տասնյակ միլիոնավոր քաղաքացիների մտքերից:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԼԵՆԻՆԸ ՄԵՌԱՎ: ԿԵՅՅԵՆ ԸՆԿԵՐ ԼԵՆԻՆԻ ԳՈՐԾՆ ՈՒ ՈՒՍՄՈՒՆՔԸ 3
- II. ԹԱՐՄ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ ՎՐԱ 5
- III. ԼԵՆԻՆԻ ՄՏՔԵՐԸ ԿՐՈՆԻ ՄԱՍԻՆ
1. Ի՞նչ է կրօնը: Ինչո՞ւ բանվորը կրօնի դեմ է դուրս գալիս 7
2. Ի՞նչ իմաստով է կրօնը մասնավոր գործ համարվում: Յե- կեղեցին պետութեանից անջատելու ծրագիրը: Պե՞տք է, վոր մենք հակակրօնական պրոպագանդա մղենք: ԼԵՆԻՆԻ հայացքներն այդ հարցերի նկատմամբ 1905 թվականին 9
3. Ինչպե՞ս եր հասկանում է կրօնը կոմունիստների ան- լիքը կրօնի վերաբերությամբ 1917 թ. հետո: Ինչպե՞ս պետք է տարվի հակակրօնական պրոպագանդան 13
4. Ինչո՞ւ 1909 թվականին մենք պատերազմ չհայտարարե- ցինք կրօնին 18
5. ԼԵՆԻՆԸ 1909 թ. նախագգուշացնում է այն վտանգ- վոր բմբուկումից, իբր թե կրօնը մասնավոր գործ է կու- սակցության համար 21
6. «Պետք է կարողանալ պայքարել կրօնի դեմ», Այդ պայ- քարը պետք է կապել կրօնի սոցիալական արմատները վերացնելու համար ուղղված դասակարգային շարժման կանկրետ պրակտիկայի հետ: «Յերկյուզն է ստեղծել ասավանդներին» 22
7. Քահանան կարո՞ղ է արդյոք մեր կուսակցության անդամ լինել 27
8. Կարո՞ղ ենք մենք արդյոք կուսակցության մեջ ընդունել այն բանվորներին, վորոնք իրենց կապը չեն խզել կրօնի, հավատի և աստծու հետ 30
9. Կարելի՞ չէ սոցիալիզմը կրօն անվանել 33
10. ԼԵՆԻՆԸ ռզնում է կրօնին վերաբերվող խնդիրը Պետական Գումարում դնել 35

11. Կղերականության մասին	40
12. Ի՞նչ գնահատական է տալիս Լենինը Լեվ Տոլստոյին և տոլստոյականներին	49
13. Լենինը՝ բարոյականության մասին	56
IV. ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ	
1. Ռ.Ս.-Դ.Բ.Կ. յեկրորդ համագումարի բանաձևը՝ աղանդավորների մեջ աշխատանք տանելու մասին	63
2. Ռ. Ս.-Դ. Բ. Կ. ծրագրի պահանջը՝ ընդունված կուսակ- ցության յեկրորդ համագումարում	63
3. «Պրոլետարի» ընդլայնված խմբագրության խորհրդակ- ցության բանաձևը աստվածականուցողական տենդենց- ների մասին՝ Սոցիալ-դեմոկրատական միջավայրում	64
4. Լենինը՝ Գորկուն (32-րդ նամակը)	65
5. ՌԿԿ ծրագիրը՝ կրոնական հարաբերությունների բնա- գավառում	69
6. ՌԿԿ ԿԿ շրջաբերականը կուսակցության ծրագրի խախ- տումների մասին կրոնի բնագավառում	70
7. ՌԿԿ XII համագումարի վարչումբը հակախրոնական ա- գիտացիայի պրոպագանդայի դրույքի մասին	71

ԳԻՆԸ 40. ԿՈՊ. (4³/₄ ռ.)

2348

ЕМ. ЯРОСЛАВСКИЙ
МЫСЛИ ЛЕНИНА
О РЕЛИГИИ

Госиздат ССР Армении
Эривань—1931

3к 24

3ш - 48